

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
STRATEGINIO VALDYMO IR POLITIKOS FAKULTETO
VALDYMO TEORIJOS KATEDRA

JŪRATĖ VIZBARAITĖ
VIEŠOJO ADMINISTRAVIMO STUDIJŲ PROGRAMA

**TEORINIAI RIZIKOS VEIKSNIŲ ANALIZĖS ASPEKTAI ATLIEKANT
IŠORĖS FINANSINĮ AUDITĄ**

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
Prof.habil.dr. S. Puškorius

Vilnius, 2009

TURINYS

ĮVADAS	3
1. FINANSINIO AUDITO RIZIKOS SAMPRATA IR RŪŠYS	5
1.1. Finansinio audito rizikos samprata	5
1.2. Finansinio audito rizikos struktūra	7
1.3. Audito rizikos veiksniai ir jų atsiradimo priežastys	14
2. AUDITO RIZIKOS VEIKSNIŲ ANALIZĖ IR ĮVERTINIMAS	18
2.1. Rizikos vertinimas audito procese	18
2.2. Rizikos elementų vertinimas	20
2.2.1. Įgimtos audito rizikos įvertinimas	20
2.2.2. Kontrolės rizikos įvertinimas	22
2.2.3. Aptikimo rizikos vertinimas	28
3. FINANSINIO AUDITO RIZIKOS VEIKSNIŲ ANALIZĖS MODELIS	36
3.1. Finansinio audito rizikos vertinimo modelių apžvalga	36
3.2. Siūlomas finansinio audito rizikos veiksnių vertinimo modelis	42
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI	47
LITERATŪROS SĄRAŠAS	49
SANTRAUKA	52
SUMMARY	53

IVADAS

Darbo aktualumas ir naujumas. Auditas atliekamas siekiant nustatyti, ar finansinė atskaitomybė visais reikšmingais atžvilgiais rodo tikrą ir teisingą įmonės finansinę būklę bei veiklos rezultatus; ar ši atskaitomybė parengta pagal bendruosius apskaitos principus bei teisės aktus. Tačiau pasiekti šį tikslą auditoriams ne visada pavyksta, nes jie nuolat susiduria su audito rizika, kuri yra pavojus neatskleisti reikšmingai klaidingų duomenų, esančių finansinėse ataskaitose, dėl to auditorius gali padaryti klaidingas išvadas.

Auditorius išvada yra klaidinga, jei finansinė tikrinamos įmonės veikla įvertinta teigiamai, tačiau finansinėse ataskaitose aptinkama reikšmingų klaidų, arba jei finansinė tikrinamos įmonės veikla įvertinta neigiamai, tačiau finansinėse ataskaitose reikšmingų klaidų nėra. Auditorius turi gerai suprasti apskaitos audito standartus ir vidaus kontrolės sistemas, kad galėtų tinkamai suplanuoti auditą ir pasirinkti veiksmingo audito metodus. Auditorius turi sugebėti profesionaliai įvertinti audito riziką ir numatyti procedūras, mažinančias ją iki priimtina žemo lygio. Tam būtina atlikti išsamią rizikos veiksnių analizę. Finansinio audito rizikos veiksnių analizė aktuali ne tik audituojant privataus sektoriaus įmones, bet ir viešojo sektoriaus institucijas.

Problemos naujumas. Lietuvoje nėra daug darbų, kuriuose būtų analizuojami finansinio audito rizikos veiksniai ir jų analizės metodai. Plačiai audito riziką nagrinėja J. Mackevičius (1999, 2003), S. Puškorius (2004), R. Kanapickienė, G. Gilienė (2004), V. Lakis (2006, 2008). Visgi, nėra atlikta pakankamai išsamių finansinio audito rizikos ir įvertinimo tematikos tyrimų ar analizių, nėra sukurta teorinių audito rizikos vertinimo modelių. Todėl galima teigti, kad audito rizikos veiksnių vertinimo problema yra neištrinta ir aktuali.

Tyrimo objektas – rizikos vertinimo procedūros ir taikomi metodai, atliekant išorės finansinį auditą.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai. Šio darbo tikslas – atlikti išorės finansinio audito rizikos veiksnių analizę ir sukurti rizikos veiksnių analizės modelį.

Siekiant darbo tikslo, formuluojami šie **uždaviniai**:

- Išnagrinėti audito rizikos sampratą ir nustatyti pagrindinius audito riziką lemiančius veiksniai ir jų atsiradimo priežastis.
- Išnagrinėti finansinio audito rizikos veiksnių vertinimo būdus ir modelius.
- Pasiūlyti finansinio audito rizikos veiksnių vertinimo modelį.

Tyrimo dalykas. Rizikos veiksnių analizė atliekant išorės finansinį auditą.

Metodologija. Darbas parašytas taikant sisteminės analizės principus. Tai padėjo suformuluoti esminius teorinius audito rizikos ir jos įvertinimo aspektus bei pasiūlyti rizikos vertinimo modelį.

Tiriant pasirinktą problemą, remiamasi lyginamuoju, loginiu-analitiniu, sisteminės analizės, duomenų analizės tyrimo metodais.

Hipotezė. Neturint finansinio audito rizikos vertinimo modelio, didėja grėsmė pateikti klaidingas finansinio audito išvadas ir priimti klaidingus sprendimus.

Darbo struktūra. Darbą sudaro trys pagrindiniai skyriai, suskirstyti į poskyrius.

Pirmajame skyriuje nagrinėjama finansinio audito rizikos samprata, išskiriamos pagrindinės rizikos rūšys ir aptariami pagrindiniai audito rizikos veiksniai.

Antrajame skyriuje nagrinėjama audito rizikos veiksnių analizės ir vertinimo problematika. Čia aptariamas audito rizikos vertinimo procesas, rizikos įvertinimo būdai pagal atskirus elementus bei rizikos vertinimo metodikos.

Trečiajame skyriuje, remiantis mokslinės literatūros analize, pateikiamas autorės sukurtas siūlomas išorės finansinio audito rizikos veiksnių analizės modelis.

Darbo pabaigoje pateikiamos apibendrintos išvados ir pasiūlymai.

Informacijos šaltiniai. Buvo remiamasi žiniomis, faktais ir duomenimis, pateikiamais lietuvių ir užsienio autorių mokslinėje literatūroje. Sprendžiant darbe iškeltus uždavinius, buvo būtina išnagrinėti kai kuriuos tarptautinius apskaitos standartus ir nacionalinius audito standartus, kruopščiai sekti įstatyminę bazę, vadovautis įstatymais, kitais teisės aktais bei naujausiomis jų redakcijomis, taip pat spaudoje publikuotais straipsniais. Daugelio informacijos šaltinių analizė padėjo giliau suprasti audito rizikos reikšmę ir ją lemiančius veiksniai, jų analizės ir vertinimo ypatumus.

1. FINANSINIO AUDITO RIZIKOS SAMPRATA IR RŪŠYS

1.1. Finansinio audito rizikos samprata

Tarptautiniai Audito Standartai (TAS), Nacionaliniai Audito Standartai (NAS) ir audito tematiką nagrinėjanti literatūra vienareikšmiškai nurodo, kad **audito rizika** yra rizika, kad bus paskelbtos neteisingos audito išvados apie finansinius išlaidų straipsnius. Vis tik išsamiau gilinantis į skirtingų šaltinių apibrėžimus galima pastebėti tam tikrus skirtumus.

Pasak D. Malthews (2006, p. 120-121) tik apie 1980-ius m. auditoriai pradėjo taikyti sistemingą požiūrį į audito rizikos vertinimą, taip pat sisteminei planuoti patį auditą ir peržvelgti ankstesnius rezultatus. Pasak Manson (1990, p. 234-235) rizika paremtą požiūrį pirmiausia lėmė siekis sumažinti išlaidas auditorių atlyginimams kartu su siekiu pagerinti paties audito kokybę. Panašias priežastis mano esant ir Humphrey su Moizer (1990, p. 229) teigdami, kad auditų vadovai pasirinko šį požiūrį dėl dviejų priežasčių. Pirma – tai būdas stiprinti audito efektyvumą ir klaidų aptikimą – stengtasi nuo formalaus formų pildymo procedūrinio požiūrio pereiti prie veiklos supratimo požiūrio. Antra priežastis – spaudimas dėl aukštų audito kainų, ką lėmė ilgas audito procesas (2006, p.122).

Audito standartuose, kurie buvo paruošti Aukščiausios Tarptautinės Audito Institucijų Organizacijos (INTOSAI), terminas „audito rizika“ išvis nevertojamas. Tačiau juose skelbiama: „auditoriaus nutarimas ir išvados turi būti paremtos kompetentingais, tiksliais ir pagrįstais įrodymais“. Europos INTOSAI audito standartuose šis teiginys komentuojamas taip: „auditorius turi būti tikras, kad tikrinamas finansinis straipsnis nėra reikšmingai klaidingas. Garantijos neduoda audito rizika. Tai rizika, kad auditorius pateiks klaidingą išvadą apie nagrinėjamus finansinius straipsnius. Tai reiškia, kad finansiniai straipsniai gali būti reikšmingai klaidingi“.

TAS 400 „Rizikos vertinimas ir vidinė kontrolė“ (Tarptautiniai audito standartai, 2005), NAS 6 (2000) „Rizikos įvertinimas ir vidaus kontrolė“, taip pat autorius K. Gupta (2002, p. 203) **audito riziką** apibrėžia taip: „tai rizika, kad auditorius gali pateikti neteisingą nuomonę apie finansinėje atskaitomybėje esančius reikšmingus informacijos iškraipymus“. Tai dažniausiai pasitaikantis audito rizikos apibrėžimas.

Jau buvo minėta, kad auditorius turi įvertinti visas aplinkybes tam, kad galėtų išreikšti teisingą ir visapusišką nuomonę. Vis tik dažniausiai audito rizikos apibrėžimuose akcentuojama tik viena aplinkybė, kad yra rizika, pateikti neteisingą nuomonę apie reikšmingai neteisingus finansinius straipsnius. Rizika, kad auditorius išreikš neteisingą nuomonę apie teisingus finansinius straipsnius, čia dažniausiai neapžvelgiama. Taigi dažniausiai pateikiamas audito rizikos apibrėžimas yra vienpusiškas ir todėl nepakankamai išsamus.

V.M. O'Reilly, J.P. McDonnell ir B.N. Windograd (1998, p. 612) **audito riziką** apibrėžia taip: „bendra audito rizika yra rizika, kad auditorius pateiks neteisingą nuomonę. Ta nuomonė gali priimti finansinius straipsnius kaip teisingus, nors jie yra klaidingi; arba nurodyti, kad straipsniai yra klaidingi, kai jie yra teisingi“. Šis apibrėžimas yra tiksliausias ir bendriausias, nes įvertina visas aplinkybes, su kuriomis gali susidurti auditorius.

Autoriai W.B. Meigs, O.R. Whittington ir K.J. Pany (1988, p. 31) **audito riziką** apibrėžia kaip „galimybę paskelbti neteisingą nuomonę apie finansinius straipsnius, kurie yra reikšmingai klaidingi“. Šis apibrėžimas yra panašus į įprastą, tik pasitelkiama kita formuluotė.

Auditoriui pareikšti neteisingą nuomonę apie klaidingą finansinį straipsnį jokių būdu nėra „galimybė“, bet rizika ar grėsmė. Auditoriui audito rizika visada reiškia grėsmę, nes ji gali nulemti tai, kad auditorius suformuluos neteisingą audito išvadą.

Pagal J. Mackevičių, „**audito rizika** – tai rizika, kad audito metu nebus atskleisti melagingi duomenys finansinėse ataskaitose“ (1999, p. 267). Šis audito rizikos apibrėžimas praplečia audito rizikos sampratą nuo rezultato – audito išvados iki viso audito proceso. Auditorius visada turi prisiminti audito riziką tam, kad būtų užtikrinta, kad finansiniai straipsniai nėra teisingi.

„Finansinio audito vadove“ (2002) **audito rizika** apibrėžiama panašiai: „rizika, kad auditorius pareikš klaidingą nuomonę apie audituojamo subjekto finansinę atskaitomybę ir veiklos rezultatus, ir kad audito metu nebus atskleistos klaidos ir apgaulės finansinėje atskaitomybėje“. Didžiausias dėmesys vėl tenka auditoriaus atsakomybei. Jis turi būti tikras, kad finansinėse ataskaitose nėra esminių klaidų ir ne pagal teisės aktus atliktų operacijų. Paminima apgaulės ir klaidų prevencija, už kurią auditorius nėra ir negali būti atsakingas, tai moralinė auditoriaus atsakomybė. Taip pat šiame apibrėžime akcentuojama ne tik finansinė audito pusė, bet ir veiklos rezultatai, todėl šis apibrėžimas laikytinas tinkamesniu audito rizikai apibrėžti.

Dar vieną audito rizikos apibrėžimą siūlo A.A. Arens ir J.K. Leobbecke (1988, p. 241): „**audito rizika** yra rizika, kad auditorius gali priimti finansinius straipsnius esant teisingais, kai jie yra klaidingi ir todėl gali padaryti klaidingas išvadas“. Šis apibrėžimas nurodo, kad auditorius gali padaryti neteisingas audito išvadas, nes jis gali remtis klaidingais finansiniais straipsniais.

Analizuojant skirtingus audito apibrėžimus galima išskirti keturias pagrindines **audito rizikos charakteristikas**:

- 1) *grėsmė*, kad auditorius gali nesąmoningai padaryti netikslias audito išvadas;
- 2) *netikslių išvadų pateikimas dėl aplinkybių*, t.y. akcentuojamos situacijos, kai auditorius gali pateikti netikslias išvadas.
- 3) *akcentuojamas procesas*, t.y., kad klaidinga informacija neatskleidžiama per visą audito procesą;

4) *reikšmingų neatitikimų koncepcija*, teigia, kad yra auditoriui rizika tada, kai finansiniai straipsniai yra reikšmingai netikslūs.

Taigi galima teigti, kad **audito rizika** yra grėsmė neatskleisti klaidingos informacijos finansiniuose straipsniuose per visą audito procesą ir todėl nesąmoningai pateikti netikslią audito išvadą. Audito išvada netiksli tada, kai auditorius remiasi neteisinga informacija kaip teisinga, ir kai jis laiko teisingą informaciją klaidinga.

Auditoriui audito rizika visada reiškia grėsmę, nes ji gali nulemti tai, kad auditorius suformuluos neteisingą audito išvadą.

1.2. Finansinio audito rizikos struktūra

Remiantis apibrėžimų analize galima teigti, jog audito rizika yra kompleksinis reiškiny. Audito standartuose ir kitoje literatūroje ji skaidoma į elementus, kad būtų paprasčiau suprantama. Tačiau, atlikus lietuvių ir užsienio autorių publikacijų ir taikomų audito standartų analizę, galima konstatuoti, kad nėra bendros nuomonės apie audito rizikos struktūrą. Vieni autoriai analizuoja audito riziką, sudarytą iš keliolikos elementų. Pavyzdžiui, V. Skobara (1998) skiria bendrą, įmonės veiklos, kontrolės, neaptikimo, analizės, tikrinimo, atrankos, verslo rizikos rūšis. Deja, tokius išplėstus modelius naudoti yra sudėtinga.

S. Puškorius (2006, p. 49) akcentuoja, kad „dažniausiai audito rizika išskiriama kaip savarankiška audito dalis, kuri nesiejama su visais audito etapais, uždaviniais ir procedūromis“, taigi požiūris į riziką dažnai nebūna kompleksinis. Autorius, procesiniu požiūriu, išskiria šias rizikos rūšis:

- Rizika, susijusi su audito išvadomis.
- Rizika, susijusi su audito planavimu.
- Rizika, susijusi su audito procesu.
- Rizika, susijusi su programų vertinimais.

Rizika, susijusi su audito išvadomis. Audito rizika vertinama apskaičiuojant rizikos koeficientų reikšmes, susijusias su kiekvienu nagrinėjamu veiksmu, įvairiomis jų grupėmis, įvairiais kriterijais, konkrečiomis audito išvadomis ir bendru audituojamos institucijos vertinimu (Puškorius, 2006).

Vienas iš žinomų audito specialistų J. Efrim Boritz audito rizikos turinį aprašo taip: „Rizika yra sinonimas visų neigiamų pasekmių, kurių organizacijos nori išvengti. Rizika yra funkcija, priklausanti nuo tikimybių, kad tokių pasekmių gali atsirasti. <...> .

Vidaus audito *Profesionalių praktikų standartų* 520.14 skyriuje patariama, kad nustatant kriterijus dėl audito sričių reikėtų išskirti: prieš tai atlikto audito datą ir rezultatus, atskleistus finansinius pažeidimus, potencialius praradimus ir riziką, valdymo iššūkius, svarbiausius procesų, programų, sistemų ir kontrolės pokyčius, galimybes pasiekti veiklos pelningumo, audito padalinio pokyčius bei galimybes. Šie *Standartai* aiškiai nurodo, kad audituojamo padalinio veiklos rizika yra vienas iš pagrindinių veiksnių, į kurį reikia atsižvelgti, kuriant audito planą ir tvarkaraštį. Vien tik rizikos koeficientas nėra pakankamas pagrindas priimant planavimo sprendimus“ (Boritz, 1993, p. 1).

Tai, kad minėtas autorius ir *Profesionalių praktikų standartai* traktuoja riziką per siaurai, išskirdami ją į atskirą etapą (potencialūs praradimai ir rizika), kelia daug nesusipratimų ir abejonių.

Iš tikrųjų rizikos lygmuo turėtų būti vertinamas visur, kur yra tokių galimybių. Bandytas išskirti rizikos vertinimus, nesiejant jų su visais kintamaisiais ir teiginiais, gerokai sumažina jų galimybes ir apskaičiuoto rizikos lygmens patikimumą. Toks elgesys paprastai yra susijęs su sunkumais nustatant kiekvieno kintamojo rizikos lygmenį, tačiau tai nėra pateisinama priežastis atsisakyti bent jau kokybinių, intuityvių ar paprastų rizikos lygmens vertinimų (Puškorius, 2006).

Rizika, susijusi su audito planavimu. Kai kurie autoriai riziką supranta kaip kiekvieno audituojamo organizacijos padalinio rizikos koeficiento nustatymą. Šiuo atveju audito dėmesio centre yra šie prioritetai: ribotų išteklių paskirstymo problemos, audito dažnio, apimties ir trukmės nustatymas (Puškorius, 2006).

Sukuriami specialūs matematiniai modeliai, nustatantys ryšį tarp nagrinėjamų kintamųjų ir pasirinktų kriterijų. Pavyzdžiui, nustatant optimalų vidaus audito dažnį, naudojamosi formulė (Boritz, 1993, p. 1):

$$f = \sqrt{\frac{2}{\alpha M / C}} \quad (1)$$

čia: f – optimalus vidaus audito dažnis; α – audituojamo padalinio rizikos koeficientas; M – galimų maksimalių praradimų vidurkis, jei laiku neatliekamas auditas; C – vidaus audito kainos vidurkis.

Tačiau teiginys, kad pagal šią formulę apskaičiuojamas optimalus vidaus audito dažnis, remiantis santykiu tarp vidaus audito naudos ir jo kainos, nėra tikslus: iš tikrųjų pagal tą formulę apskaičiuojamas ne optimalus, o vidutinis vidaus audito dažnis (Puškorius, 2006).

Šis pavyzdys pateiktas siekiant parodyti, jog rizikos lygmuo gali būti apskaičiuotas įvairiais būdais, bet visada iš pradžių reikia sudaryti vertinamos situacijos matematinį modelį.

Rizika, susijusi su audito procesu. Žinomos dvi pagrindinės audito rūšys: finansinis ir veiklos auditas. Finansinio audito procedūros yra gerai standartizuotos, geriau išplėtoti ir finansinio audito rizikos vertinimo metodai, tiesa, daugiausia kokybiniu lygmeniu (Puškorius, 2006).

Rizika, susijusi su programų vertinimais. Kiekvienos organizacijos veikla susijusi su įvairių programų vykdymu, ir todėl svarbu kurti metodikas joms vertinti, atsižvelgiant į įvairius rizikos veiksnius (žr., pvz. Nagarajan, Vanheukelen, 1993).

Programų vertinimai būna trijų rūšių: preliminarūs, tarpiniai ir galutiniai. Bet kuris šių vertinimų atliekamas siekiant tokių tikslų: atidžiai ir kritiškai išnagrinėti nustatytus programos tikslus, nuspręsti, kokie rezultatai pasiekti.

Vertinimai turi būti: analitiniai – grindžiami pripažintomis mokslinių tyrimų technologijomis; sisteminiai – kruopščiai suplanuoti ir atliekami taikant pasirinktas technologijas; patikimi – gautos išvados, pakartotinai panaudojus tuos pačius duomenis ir metodikas, turi būti tos pačios; orientuoti į konkrečios programos iškeltų tikslų ir uždavinių įvertinimą; orientuotos į vartotoją, t.y. tokie, kurie sprendimus priimantiems vadovams ir politikams padeda geriau suvokti programos apribojimus, turimus išteklius ir kitas aplinkybes (Puškorius, 2006).

Ši rizika yra aktualiausia atliekant organizacijų vidaus auditą. Kadangi šiame darbe pagrindinis dėmesys skiriamas išoriniam finansiniam auditui, rizika susijusi su programų vertinimais plačiau nenagrinėjama.

Kituose darbuose (400-asis TAS, 2005; 6-asis NAS, 2000; Mackevičius, 1999; Arens, Loebbecke, 1988) skiriami trys audito rizikos komponentai: **įgimta rizika, kontrolės rizika ir aptikimo rizika**. Toliau šios rizikos rūšys aptariamos plačiau.

Įgimtoji rizika yra siejama su sąskaitos likučio ar ūkinių operacijų grupės jautrumu informacijos iškraipymams, kurie gali būti reikšmingi patys savaime arba kartu su informacijos iškraipymais kitose sąskaitose arba ūkinių operacijų grupėse, darant prielaidą, kad nebuvo susijusios vidaus kontrolės (6 NAS, 2000). Tai tokia rizika, kuri apima klaidas, esančias ne tik buhalterinės apskaitos sistemoje, bet visame ekonominės informacijos sraute. Įgimtoji rizika yra kliento verslo, jo aplinkos ir sąskaitų tvarkymo funkcija (Arens ir kt., 1988, p. 241).

Kontrolės rizika tai rizika, kad informacijos iškraipymai, kurie gali atsirasti sąskaitų likučiuose ar ūkinių operacijų grupėse ir būti reikšmingi patys savaime arba kartu su informacijos iškraipymais kitų sąskaitų likučiuose ar ūkinių operacijų grupėse, nebus laiku pastebėti ar pataisyti apskaitos ir vidaus kontrolės sistemose (6 NAS, 2000). Kontrolės rizika kinta priklausomai nuo vidinės kontrolės lygio. Kuo aukštesnis šis lygis, tuo žemesnė kontrolės rizika. Tačiau šios rizikos visiškai panaikinti neįmanoma, kadangi vidinė kontrolės sistema susiduria su apribojimais (Gupta, 2002, p. 203).

Aptikimo rizika reiškia, kad auditorių atliekami finansinės informacijos patikrinimo testai neaptiks sąskaitų likučiuose ar ūkinių operacijų grupėse egzistuojančių informacijos iškreipimų, kurie gali būti reikšmingi patys savaime arba kartu su iškreipymais kitų sąskaitų likučiuose ar ūkinių operacijų grupėse (6 NAS, 2000). Kitaip tariant, tai rizika, kad audito procedūromis auditorius neatskleis klaidų ir silpnų vietų. Todėl aptikimo rizika yra tiesiogiai susijusi su audito procedūromis ir auditoriumi (Konrath, 1993, p. 153).

Taigi šiame lygyje audito rizika turi tris pagrindinius bruožus:

1. Rizika, kad sąskaitų balansas, ar atskiri įrašai klaidingi.
2. Rizika, kad šios klaidos nebus aptiktos vidaus kontrolės sistemos.
3. Rizika, kad šios klaidos nebus atskleistos atliekant išorės audito procedūras.

Pirmoji iš šių rizikų nepriklauso nuo auditoriaus – jis gali ją tik identifikuoti, bet sumažinti ar kitaip pakeisti negali.

Antroji rizika, susijusi su vidaus kontrolės sistemos tobulumu, auditorius gali atskleisti kontrolės trūkumus, bet jas ištaisyti ir kontroliuoti gali tik organizacija.

Trečioji rizika, susijusi su aptikimo procesu, priklauso nuo auditoriaus, kuris ją gali kontroliuoti atlikdamas tam tikrus testus.

Akivaizdu, kad įgimtoji ir kontrolės rizikos skiriasi nuo aptikimo rizikos, tuo, kad jas nulemia tikrinamos organizacijos veiksmai. Todėl jos neretai vadinamos *kliento (organizacijos) rizikomis*. Kita vertus, neaptikimo rizika, kurią kontroliuoja auditorius ir yra jo atliekamų procedūrų funkcija, vadinama **auditoriaus rizika**. Pažymėtina tai, kad įgimtoji rizika ir kontrolės rizika labiau susijusios su finansinėmis audito procedūromis, tuo tarpu aptikimo rizika, kaip auditoriaus rizika yra tiesiogiai susijusi su veikla, taigi itin svarbi atliekant finansinį auditą.

Auditorius įgimtą ir kontrolės rizikas gali patikrinti ir atrasti trūkumus, bet negali pakeisti ar kitaip veikti, o aptikimo rizika priklauso tik nuo paties auditoriaus. Įvertinęs kiekvieną riziką atskirai, auditorius gali įvertinti ir bendrą audito riziką, taip patvirtindamas audito rizikos rūšių tarpusavio priklausomybę. Bendrai audito rizikai apskaičiuoti gali būti taikomas matematinis modelis (Gray, Manson, 2008, p.180, Mackevičius, 1999, p. 272; Daujotaitė, 2006, p. 125):

$$BR = IR \times KR \times NR , \quad (2)$$

čia: BR – bendra audito rizika, IR – įgimtoji rizika, KR – kontrolės rizika, NR – aptikimo rizika (įvardijama kaip „neaptikimo“ rizika).

Šis matematinis modelis atskleidžia glaudžią šių trijų rizikų priklausomybę – visos trys rizikos veikia audito riziką.

Taigi, auditorius susidaręs nuomonę apie įgimtą ir kontrolės riziką, pasirenka procedūrų pobūdį, apimtį ir trukmę. Jei įgimtoji ir kontrolės rizikos aukštos, auditorius turi atitinkamai sumažinti neaptikimo riziką (atlikdamas daugiau kontrolės testų ir procedūrų), taip sumažindamas bendrą audito riziką (Gray, Manson, 2008, p. 179).

Auditorius gali siekti sužinoti apie klientą daugiau iš išorinių šaltinių – mažiau remtis vidine dokumentacija, jis gali pasirinkti didesnę imties dydį, trukmę, auditorius gali pasirinkti netikėtus patikrinimus ir pan. Šių procedūrų esmė yra užtikrinti priimtina audito rizikos lygį (Mackevičius, 1999).

Antras kriterijus, pagal kurį gali būti klasifikuojama audito rizika, yra **audito rizikos lygis**.

Praktikoje auditoriai rizikos dydžiui įvertinti vartoja terminus „didelė“, „vidutinė“ ir „maža“. Literatūroje pateikiamos ir kiekybinės šių terminų išraiškos. Manoma, kad mažos rizikos tikimybė sudaro iki 30 proc., vidutinės – apie 50 proc. ir didelės – daugiau kaip 70 proc. Ryšys tarp neaptikimo rizikos ir įgimtos bei kontrolės rizikos vaizduojamas 1-oje lentelėje.

1 lentelė. Aptikimo rizikos priklausomybė nuo įgimtos ir kontrolės rizikos

		Auditoriaus įvertinta kontrolės rizika		
		Didelė	Vidutinė	Maža
Auditoriaus įvertinta įgimta rizika	Didelė	Mažiausia	Mažesnė	Vidutinė
	Vidutinė	Mažesnė	Vidutinė	Didesnė
	Maža	Vidutinė	Didelė	Didžiausia

1-oje lentelėje parodytas ryšys tarp auditoriaus įvertintos įgimtos rizikos ir auditoriaus įvertintos kontrolės rizikos. Kuo didesnis šių dviejų rizikų lemtas rizikos lygmuo, tuo mažesnis turi būti neaptikimo rizikos lygmuo, taip užtikrinant priimtina bendrą rizikos lygmenį.

Išskyrus rizikos grupes, vertinamas jų reikšmingumas 1-3 balų intervale: 1-žema, 2-vidutinė, 3- aukšta rizika.

Rizikos tikimybė taip pat vertinama 1-3 balų skalėje: 1 - maža, 2 - vidutinė, 3 - aukšta tikimybė.

Audito prioritetų žemėlapis sudarymas parodytas 1-ame pav. Jis sudaromas pagal tikimybę, kad įvykis įvyks ir tai kokį poveikį jis sukels.

Svarbiausios rizikos yra tos, kurios turi didelį poveikį ir didelę tikimybę įvykti. Mažiau svarbios rizikos, kurios yra mažos tikimybės ir mažo poveikio. Pagrindinis dėmesys turi būti koncentruojamas į didelį rizikos poveikį ir aukštą tikimybę.

Būtina pažymėti, kad aptarta audito rizikų klasifikacija nėra galutinė. Taip pat gali būti išskiriamos įprastinė ir specifinė rizika, atrankos ir ne atrankos rizika bei kitos rizikos rūšys.

Įprastinė ir specifinė rizika. Remiantis kliento verslo pobūdžiu, riziką galima klasifikuoti į įprastinę ir specifinę (Mackevičius, 2001, p. 280).

Įprastinė rizika apima veiksnius, kurie veikia daugumą apskaitos ir finansinių straipsnių, o *specifinė rizika* apima veiksnius, kurie veikia konkrečias sąskaitas. Abiejų rūšių rizika atsiranda dėl netinkamos finansinių straipsnių interpretacijos.

Žinodamas apie įprastinę riziką, auditorius turi nuspręsti dėl audito procedūrų apimties ir rūšies. Kai vertinama įprastinė rizika, būtina surinkti patikimus duomenis apie kliento verslo nišą, finansinius rodiklius, kliento produkciją, marketingo lygį, teisinius reikalavimus, pagrindines organizacijos kontrolės procedūras ir aplinką, apskaitos sistemos padėtį, kliento lūkesčius dėl audito rezultatų (Mackevičius, 2001, p. 280).

Reikšmingumas	Aukštas	Didelis poveikis/ Maža tikimybė	Didelis poveikis/ Aukšta tikimybė
	Žemas	Mažas poveikis/ Maža tikimybė	Mažas poveikis/ Aukšta tikimybė
		Žema	Tikimybė Aukšta

1 pav. Audito rizikos prioritetai (Audit XXI, 2003)

Įvertinęs įprastinę riziką, auditorius vertina *specifinę riziką*. Pirmiausia jis nustato, kurios sąskaitų balanso ar sąskaitų klasės yra rizikingiausios, tada reikia įvertinti, kokiomis aplinkybėmis esant yra tikėtina, kad atsiras klaidos ir kokios tos klaidos. Taip įvertinama rizika ir kontrolės sistema, kuri ją mažina. Galiausiai auditorius nustato kontrolės procedūras, padedančias minimizuoti riziką.

Tiek specifinė, tiek įprastinė rizikos yra veikiamos esminių kliento verslo pokyčių. Pvz., verslo aplinkos keitimas, vidinės kontrolės, finansinių straipsnių ruošimo metodologijos pokyčiai ir pan. didina bendrą audito riziką.

Atrankos ir ne atrankos rizikos. Darant audito išvadas po atliktų audito procedūrų, audito rizika gali būti skirstoma į atrankos ir ne atrankos riziką, priklausomai nuo testavimo apimties (O'Reilly ir kt., 1998, p. 617).

Atrankos rizika yra tokia rizika, kai audito testas yra klaidingas dėl pasirinktos imties, t.y. išvados padarytos iš testo rezultatų skiriasi nuo testo, kuris būtų atliktas visai populiacijai, rezultatų. Gali būti taip, kad testai parodys, jog kontrolės sistema veikia efektyviai, o sąskaitose nėra reikšmingų netikslumų, kai tuo tarpu tikroji situacija yra visai kitokia.

Atrankos rizika turi tokius aspektus (O'Reilly ir kt., 1998, p. 617):

1. Kontrolės testų kontekste:

1.1. Numatoma kontrolės rizika sistemai yra per maža, t.y. auditorius, remdamasis imtimi, padarys išvadą, kad kontrolė veikia efektyviau, nors taip nėra.

1.2. Numatoma kontrolės rizika sistemai yra per didelė, t.y. auditorius, remdamasis imtimi, padarys išvadą, kad kontrolė veikia mažiau efektyviai, nors taip nėra.

2. Nepriklausomų sąskaitų balansų testų kontekste:

2.1. *Neteisingo priėmimo rizika*, t.y. auditorius, remdamasis imtimi, priims prielaidą, kad įrašai sąskaitų balanse nėra reikšmingai klaidingi, nors, jei būtų patikrinti visi įrašai, būtų rasta reikšmingų neatitikimų.

2.2. *Neteisingo atmetimo rizika*, t.y. auditorius, remdamasis imtimi, priims prielaidą, kad įrašai sąskaitų balanse yra reikšmingai klaidingi, nors, jei būtų patikrinti visi įrašai, būtų rasta reikšmingų neatitikimų.

Taigi labai svarbu pasirinkti reprezentatyvią imtį.

Ne atrankos rizika. Ji apima visas rizikas kurios nėra susijusios su atranka. Taigi tai rizika, kuri nesusijusi su imties dydžiu, bet nulemianti tai, kad auditorius padaro klaidingą išvadą apie sąskaitų balansus, sandorius ar kontrolės sistemą (O'Reilly ir kt., 1998, p. 617). Tokio reiškinio priežastys gali būti šios:

1. Svarbių audito procedūrų praleidimas.
2. Neteisingas audito procedūrų taikymas.
3. Audito procedūrų taikymas netinkamai arba ne visa apimtimi..
4. Neaptikimas, kad sąskaitų matavimo, uždarymo ar pan. principai yra klaidingai parinkti ar pritaikyti.

Ne atrankos rizika gali būti kontroliuojama atidžiai planuojant auditą, stengiantis išlaikyti aukštus audito standartus, pvz., personalo nepriklausomumą ir profesionalumą.

Išnagrinėjus pagrindines audito rizikos rūšis, toliau aptariami audito rizikos veiksniai ir jų atsiradimo priežastys.

1.3. Audito rizikos veiksniai ir jų atsiradimo priežastys

Audito rizika yra sukeliama daugelio veiksnių, kurie pagal požymius gali būti įvairiai grupuojami. Veiksniai, turintys įtakos audito rizikai, skirstomi į rizikos rūšis, ir į veiksnius, kurie priklauso arba nepriklauso nuo auditoriaus. Toliau detaliau aptariamos visos veiksnių rūšys.

Veiksniai, priklausantys nuo auditoriaus yra auditoriaus kompetencija, teorinė ir praktinė kvalifikacija. Siekdamas sumažinti audito riziką, auditorius turi nuolat kelti savo kvalifikaciją, studijuoti teisinius ir audito klausimus, klausiti patyrusių kolegų patarimų.

Nepriklausantys nuo auditoriaus veiksniai yra susiję su konkrečios organizacijos veiksmis. Pvz., kai organizacija piktybiškai pažeidžia mokesčių tvarką ir kitus įstatymus, įvykdo ekonominius nusikaltimus ir pan.

Audito rizikai įtakos turi anksčiau aptartos rizikos rūšys - įgimtoji, kontrolės ir aptikimo rizikos.

Įgimtoji rizika priklauso nuo tokių veiksnių kaip makroekonominė aplinka, veiklos ypatybės, apskaitos sistemos sudėtingumas, vadovybės kvalifikacija ir kompetencija. Šiems veiksniams įvertinti kartais reikalinga specialistų pagalba.

Kontrolės rizika yra veikiami tokių veiksnių: personalo vadyba ir kontrolės sistema, atsakomybių padalijimas personalui, kliento personalo kvalifikacija ir kompetencija, apskaitos sistemos kompiuterizacijos lygis, priėjimo prie duomenų apribojimų apskaitoje lygis, apskaitos sistemos saugumas, vidinės kontrolės funkcijos ir dokumentacija.

Aptikimo rizika priklauso nuo tokių veiksnių: auditoriaus kvalifikacijos, patirties, asmeninių savybių, audito testų ir procedūrų, pastebėtų klaidų.

Audito rizikos veiksniai apibendrinami 2-ame pav.

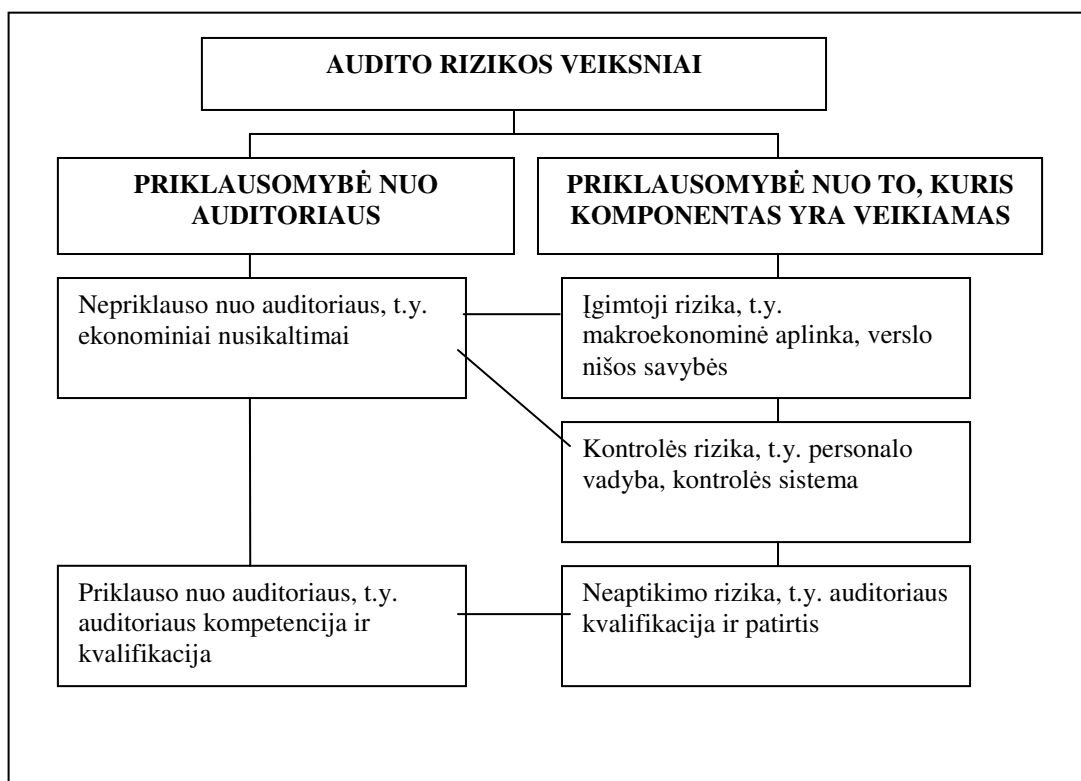
Pagal 2-ame paveiksle pavaizduotą schemą auditorius turi sudaryti audito strategiją ir audito planą, taip įvertindamas kiekvieną audito rizikos veiksnį.

Priežastys audito rizikai atsirasti. Pagal anksčiau pateiktą audito apibrėžimą, audito rizika yra grėsmė, neatskleisti klaidingos informacijos finansiniuose straipsniuose per visą audito procesą ir todėl nesąmoningai pateikti netikslią audito išvadą. Aplinkybės, nulemiančios klaidingos išvados pateikimą, yra sukčiavimas arba klaida, todėl yra svarbu susipažinti su sukčiavimo ir klaidų savybėmis.

Klaida – tai netyčinis apsirikimas sudarant finansinę atskaitomybę. Tai gali būti matematinės ar korektūros klaidos, neteisingas faktų interpretavimas, netyčinis klaidingos apskaitos taikymas.

Apgaulė siejama su vieno ar keleto vadovų, darbuotojų ar trečiųjų šalių tyčiniiais veiksmis, dėl kurių finansinė atskaitomybė yra klaidingai pateikiama.

Apgaulė apima įrašų ir dokumentų klastojimą, neteisingų duomenų įrašymą, neteisėtą turto pasisavinimą, ūkinių operacijų nuslėpimą ar praleidimą, piktnaudžiavimą apskaitos tvarka ir politika (Lietuvos auditorių rūmai, 2003).

2 pav. Veiksniai, darantys įtaką audito rizikai (Mackevičius, 1999, p. 289–290)

Planuodamas auditą, auditorius turi įvertinti riziką, kad apgaulė ar klaida gali būti reikšmingų informacijos iškraipymų finansinėje atskaitomybėje priežastis.

Pagal TAS 240: „Apgaulė ir klaida“ (Tarptautiniai audito standartai, 2005), „klaidų ir sukčiavimo atsakomybė tenka vadovybei... auditorius negali prisiimti už tai atsakomybės... vis dėl to auditorius turi priimti prielaidą dėl sukčiavimų ar didelių klaidų, lemiančių finansinių straipsnių netikslumą, egzistavimą ir pranešti vadovybei apie pastebėtas klaidas ar sukčiavimus“. Auditorius privalo planuoti ir atlikti auditą su tam tikru profesionaliu skepticizmu, suprasdamas sąlygas ar įvykius, kurie gali lemti klaidų ar sukčiavimų atsiradimą.

Auditorius turi prisiminti sukčiavimo ir klaidų postulatus (Mackevičius, 2003):

1. Rizika nepastebėti sukčiavimo yra didesnė nei nepastebėti klaidos, kadangi sukčiavimas susijęs su noru jį nuslėpti.
2. Išskyrus atvejus, kai auditorius nustatė kokį nors vadovybės priešišumą, jis turi priimti jos pateikiamą informaciją.
3. Apskaitos ir vidinės kontrolės sistemos gali veikti visai neefektyviai, jei sukčiavimas yra apėmęs darbuotojus ir sukčiavimą atliekančią vadovybę.

Tinkamai parengtos ir nuolatinės adekvačios kontrolės sistemos operacijos mažina sukčiavimo ir klaidų galimybes.

Vis dėlto turi būti įsisąmoninta, kad prieš kai kuriuos sukčiavimo tipus kontrolės sistema gali būti neefektyvi. Be to, bet kuri kontrolės sistema tampa neveiksminga apgaulė, atsiradusios dėl darbuotojų ar vadovybės sąmokslų, atvejais.

Klaidos gali būti labai įvairios. Joms surasti gali būti naudojami įvairūs testai ir procedūros. Iš karto surasti visų klaidų neįmanoma, todėl auditorius iš anksto turi nuspręsti, kokių klaidų jis ieškos. Beatodairiškai tikrinti visus dokumentus ir įrašus yra netikslinga dėl didelių laiko sąnaudų. Dažnai audito įmonės identifikuoja klaidas taip:

1. Išsiaiškina rizikos veiksnius, sukeliančius klaidų atsiradimo tikimybę.
2. Nustato vidaus kontrolės būklę, jos sugebėjimą atskleisti klaidas.
3. Parenka audito procedūras, mažinančias likusią riziką iki priimtina žemo lygio, leidžiančio pasirašyti auditoriaus išvadą.

Pasak J. Mackevičiaus (2003), klaidos gali būti padarytos kliento arba auditoriaus. **Kliento klaidos** tokios, kurias randa auditorius audituodamas apskaitos sistemą ir finansines ataskaitas.

Auditoriaus klaidos – padarytos jo paties audito metu. Sunku vienareikšmiškai pasakyti, kurios klaidos – kliento ar auditoriaus – svarbesnės. Informacijos vartotojo požiūriu abiejų rūšių klaidos reikšmingos, nes dėl jų jis galėjo priimti neteisingus sprendimus. Auditoriaus etikos ir profesionalumo požiūriu ypač svarbios yra auditoriaus klaidos. Tai negarbinga ir netoleruotina, nes žemina patį auditorių ir auditoriaus profesijos prestižą.

Klaidų aptikimo galimybės yra daug didesnės nei apgaulių. Apgaules bandoma visais būdais slėpti, o tai apsunkina auditoriaus darbą. Jis turi žinoti, kokiais tikslais daromos apgaulės, kas bandoma nuslėpti, iš ko galima būtų pasipelnyti. Pagrindinės sąlygos apgaulėms yra vadovybės nerūpestingumas, silpna vidaus kontrolė, prastai tvarkoma apskaita, valdymo sistemos trūkumai ir kt.

Auditorius, norėdamas atskleisti apgaulę, turi būti labai apdairus, bet ir to nepakanka. Kiekvienas auditas turi būti atliekamas nuosekliai, atidžiai, kokybiškai. Auditoriui keliami dar didesni reikalavimai, jis turi turėti ir psichologo savybių. Kaip yra sakoma: “tiria apgaulę auditorius turi sugebėti mąstyti taip, kaip mąsto apgavikas“. Tyrimai rodo, kad auditoriai atskleidžia tik apie 20-25 proc., kitos kontrolės rūšys – apie 24 proc., atsitiktinai gaunant slaptus pranešimus, atskleidžiama apie 50-55 proc. visų klaidų ir apgaulių (Mackevičius, 1999).

Už klaidų ir apgaulių nebuvimą apskaitoje ir finansinėse ataskaitose atsakinga įmonės vadovybė. Ji turi garantuoti vidaus kontrolės sistemos efektyvumą, kad ji operatyviai fiksuotų klaidas ir apgaulės bei nustatytų dėl to kaltus asmenis.

Apgaulės ir klaidų riziką padidina apskaitos ir vidaus kontrolės sistemos sudarymo trūkumai, vidaus kontrolės sistemos netobulumas, bei šios sąlygos ir įvykiai (NAS 11, 2003):

- vadovybės kompetencijos ir sąžiningumo stoka;
- neįprasto spaudimo įtaka įmonės viduje ar iš išorės;
- neįprastos ūkinės operacijos;
- pakankamo ir tinkamo audito įrodymo gavimo problemos;
- keletas unikalių kompiuterinių informacijos sistemų trūkumų.

Taigi, remiantis tuo, kas buvo išnagrinėta šiame skyriuje, apibendrintai galima teigti, jog audito rizika yra grėsmė neatskleisti klaidingos informacijos finansiniuose straipsniuose per visą audito procesą ir todėl nesąžoningai pateikti netikslią audito išvadą.

Audito išvada netiksli tada, kai auditorius remiasi neteisinga informacija kaip teisinga, ir kai jis laiko teisingą informaciją klaidinga. Veiklos audito kontekste reikėtų pridurti, kad audito rizika siejasi ne tik su finansiniais straipsniais, bet ir su kompleksišku pačios veiklos įvertinimu.

Audito rizika yra kompleksinis reiškinys, todėl ji skaidoma į elementus, kad būtų paprasčiau suprantama. Paprastai audito rizika klasifikuojama pagal tam tikras konkrečias savybes: iš kliento ar auditoriaus pusės apibrėžiama audito rizika; audito rizikos laipsniai; veiklos sričių audito ypatybės; išvados iš atliktų audito procedūrų. Visos rizikos rūšys tarpusavyje yra susijusios, taigi remdamasis matematinio modeliu auditorius gali įvertinti bendrąją rizikos lygmenį. Kuo didesnis rizikos lygmuo, tuo kruopščiau turi būti audituojama.

Audito rizika yra sukeliama daugelio veiksnių, kurie pagal požymius gali būti įvairiai grupuojami. Veiksniai, turintys įtakos audito rizikai, skirstomi į rizikos rūšis, ir į veiksnius, kurie priklauso arba nepriklauso nuo auditoriaus. Kokios bebūtų klaidos, visos yra reikšmingos, tačiau koks reikšmingumo lygis ir kokios pasekmės gali būti kiekvienos klaidos, turi nustatyti pats auditorius. Tai dar viena audito proceso dalis, kuri padeda įvertinti riziką.

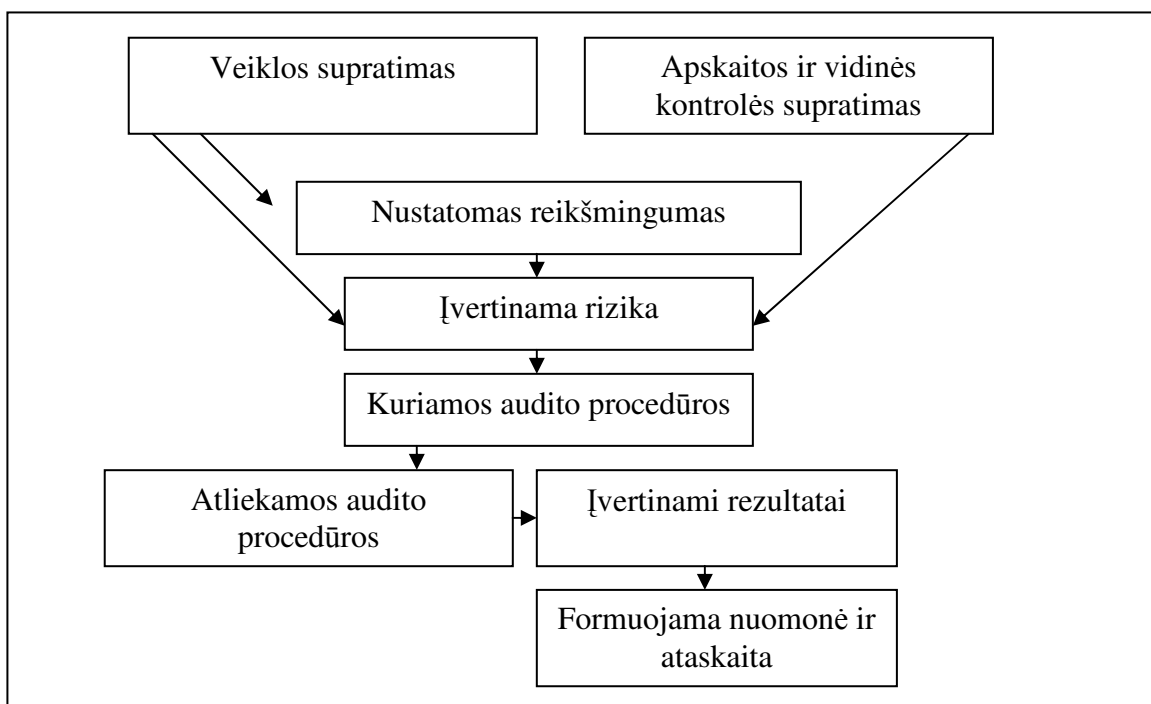
Toliau plačiau analizuojamas audito rizikos veiksnių vertinimas.

2. AUDITO RIZIKOS VEIKSNIŲ ANALIZĖ IR ĮVERTINIMAS

2.1. Rizikos vertinimas audito procese

NAS 6 „Rizikos įvertinimas ir vidinė kontrolė“ (2000), audito rizikos įvertinimas bendrame audito procese apibūdinamas taip: „ruošiantis atlikti auditą, auditorius preliminariai numato kontrolės riziką tam, kad galėtų nustatyti neaptikimo riziką ir pagal tai sudaryti audito procedūrų pobūdį, trukmę ir apimtį“.

Audito literatūroje pastebima, kad rizikos vertinimas atliekamas planavimo stadijoje tam, kad būtų galima sukurti tinkamą audito strategiją. Audito plano sudarymas – tai vienas pirmųjų audito etapų, kuris padeda auditą atlikti nuosekliai, objektyviai ir visapusiškai. 3-ame pav. parodyta rizikos įvertinimo vieta visame audito procese.

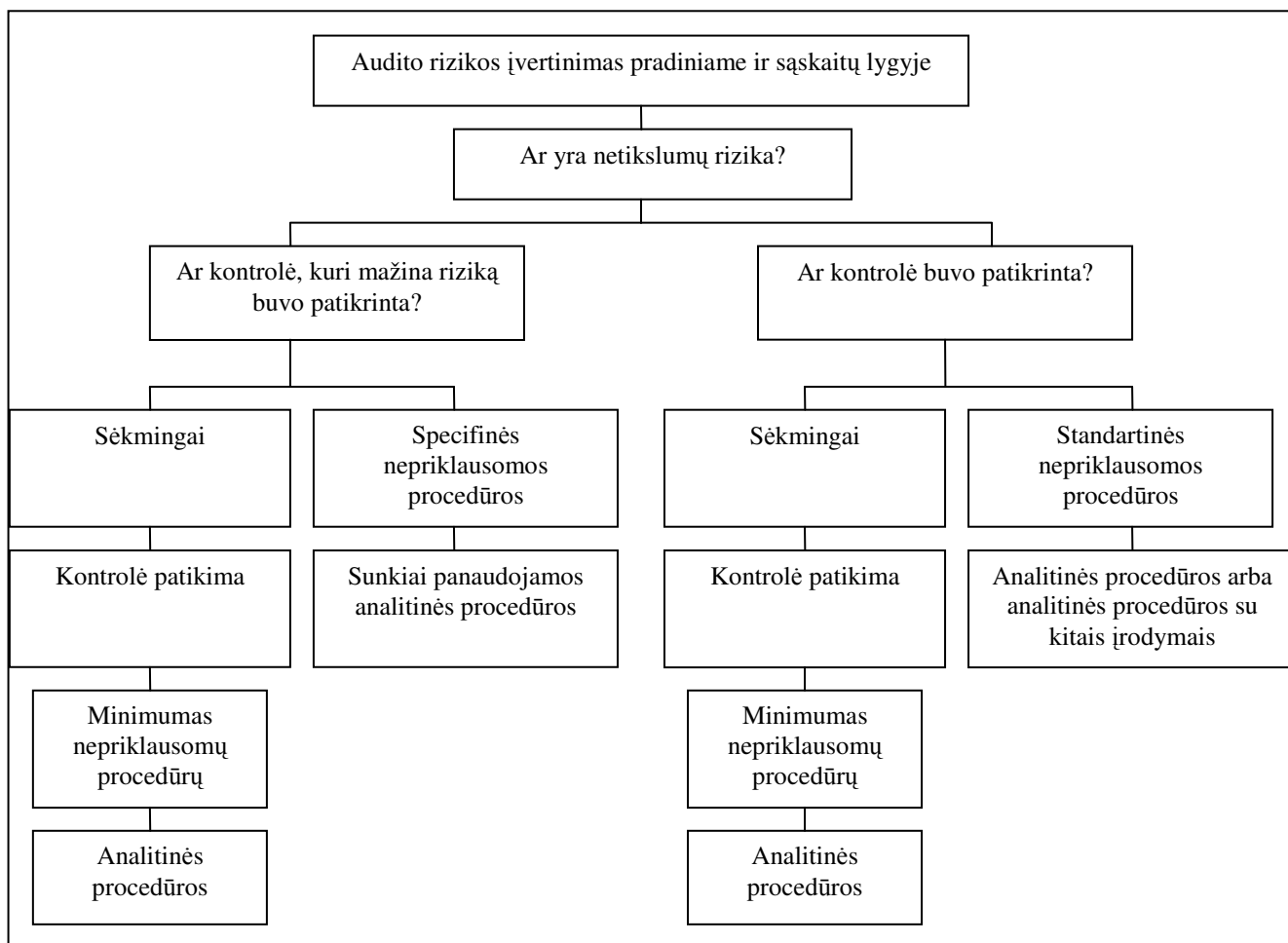
3 pav. Audito rizikos įvertinimo vieta audito procese (Audit XXI, 2003, p. 3)

Kaip matyti, audito rizika auditoriaus įvertinama, kai ruošiamos audito procedūros, po to kai buvo susipažinta su konkrečios įmonės veikla. Prieš tai, kai auditorius įvertins audito riziką, reikšmingumas turi būti didelis. Tinkamas įvertinimas reikšmingų audito rizikų lemia teisingą audito išvadą.

Padėti apsispręsti, kokias audito procedūras naudoti kiekvienai sričiai, gali sprendimų medis, vaizduojamas 4-ame pav.

Kaip parodyta 4-ame pav., pradinis taškas, vertinant audito riziką, yra rizikos įvertinimas visumai ir rizikos įvertinimas atskiroms sritims.

Ten, kur aptinkama reikšminga rizika, turi būti patikrinta kontrolė, kuri mažina riziką. Ir net tose srityse, kuriose rizika neaptikta, kontrolė vis vien turėtų būti patikrinta.

4 pav. Sprendimų medis (Audit XXI, 2003, p. 3)

Siekiant identifikuoti audito riziką, jos pasekmes ir valdybos atsaką į tai, galima atlikti keletą loginių žingsnių:

1. *Sukurti kliento siekius.* Sukurti siekius klientui kaip visumai ir atskirai auditavimo sričiai ar operacijai.
2. *Verslo charakteristikos.* Nustatyti, kokios verslo charakteristikos ir aplinkybės gali lemti rizikos atsiradimą.
3. *Rizikos kilimas.* Atkreipti dėmesį į kliento pasiekimus iš identifikuotų verslo charakteristikų.
4. *Rizikos stebėjimas ir pirmenybių suteikimas.* Reikia sukurti rizikų hierarchiją, taip išryškinant svarbiausias rizikas, ir nustatyti, į kurias sritis reikia kreipti pagrindinį dėmesį.
5. *Finansinių straipsnių reikšmė.* Reikia nustatyti kaip finansiniai straipsniai lemia galimą riziką.

6. *Vadovybės veiksmai*. Nustatyti kaip reaguoja vadovybė į nustatytas rizikas, ir ar tas dėmesys yra pakankamas rizikos lygiui sumažinti iki priimtino lygio (Gray I., Manson S., 2008, p. 168-169; Audit XXI, 2003).

Svarbiausios rizikos yra tos, kurios turi didelį poveikį ir didelę tikimybę įvykti. Mažiau svarbios rizikos, kurios yra mažos tikimybės ir mažo poveikio. Pagrindinis dėmesys turi būti koncentruojamas į didelį rizikos poveikį ir aukštą tikimybę.

Apibendrintai galima teigti, jog audito rizikos vertinimas yra svarbus visame audito procese, pradedant audito planu ir baigiant auditoriaus išvada. Kiekvienas auditorius turi laikytis savo nusistatyto audito plano, kad kokybiškiau ir išsamiau atliktų visas audito procedūras.

Ne mažiau svarbu įvertinti atskirus rizikos elementus. Tai toliau ir nagrinėjama.

2.2. Rizikos elementų vertinimas

2.2.1. Įgimtos audito rizikos įvertinimas

Žinodamas, kad finansiniai straipsniai gali turėti reikšmingų klaidų, auditorius pirmiausia turi įvertinti **įgimtą riziką**.

Auditorius privalo tinkamai įvertinti įgimtą ir kontrolės rizikas. Ši prievolė pateikiama 500-ajame TAS (1994) ir 8-ajame NAS „Audito įrodymai“ (2000). Juose nurodyta, kad auditorius privalo patikrinti apskaitos ir vidaus kontrolės sistemas šiais aspektais:

1) sukūrimo: ar apskaitos ir vidaus kontrolės sistemos buvo tinkamai sukurtos, kad užkirstų kelią atsirasti reikšmingiems iškraipymams, padėtų juos aptikti ir ištaisyti;

2) veikimo: ar sistemos egzistavo ir efektyviai veikė visą tikrinamą laikotarpį.

Vadinasi, auditorius privalo iširti įgimtos rizikos atsiradimo priežastis. Pagal 400-ąjį TAS (1994) ir 6-ąjį NAS (2000) auditorius, nustatydamas įgimtos rizikos lygį, visus veiksnius turi įvertinti dviem atžvilgiais: 1) finansinių ataskaitų sudarymo teisingumas ir 2) ūkinių operacijų pavaizdavimo dokumentuose ir apskaitos registruose teisingumas.

Literatūroje (400-asis TAS, 2003; 6-asis NAS, 2003; Arens, Loebbecke, 1988; Gray, Manson, 2008; Mackevičius, 1999) dažniausiai skiriamos šios riziką lemiančių veiksnių grupės:

1) veiksniai, darantys poveikį šakai, kuriai įmonė priklauso;

2) įmonės verslo pobūdis;

3) vadovybės sąžiningumas, patirtis ir žinios;

4) vadovybės pasikeitimai per audituojamą laikotarpį,

5) neįprastas spaudimas vadovybei,

6) įmonės ir su ja susijusių šalių ryšiai.

Šių veiksnių tyrimas atskleidžia apgaulės ir klaidų tikimybę.

Standartuose (400-asis TAS, 6-asis NAS, 2000) prie veiksmų, turinčių įtakos sąskaitų likučių ir ūkinių operacijų duomenims, priskiriama:

- 1) finansinės atskaitomybės sąskaitų jautrumas informacijos iškraipymams;
- 2) ūkinių operacijų ir kitų įvykių sudėtingumas;
- 3) turto praradimo arba grobstymo galimybė;
- 4) neįprastų ir sudėtingų ūkinių operacijų užbaigimas, ypač laikotarpio pabaigoje;
- 5) įprastai veiklai nepriskirtinos ūkinės operacijos.

Šiuos veiksmus tikslinga vertinti, nes tikėtina, jie rodo klaidų buvimo riziką. Vertindamas įgimtą riziką ūkinių operacijų pavaizdavimo dokumentuose ir apskaitos registruose teisingumo požiūriu, auditorius turi pasirinkti efektyviausią būdą surinkti įrodymus, patvirtinančius, kad apskaitoje ir finansinėje atskaitomybėje nėra reikšmingų klaidų.

Klaidų paiešką palengvina jų klasifikavimas. Ph. L. Defliese, H. R. Jaenicke, V. M. O'Reilly, M. B. Hirsch (1997); V. J. Sokolov (1998) nurodo, kad visas klaidas galima suskirstyti į šešias grupes:

- 1) pilnumo,
- 2) buvimo,
- 3) įrašo,
- 4) laikotarpio,
- 5) įvertinimo,
- 6) atskleidimo.

Kanapickienės ir kt. (2004), šią klaidų klasifikaciją būtina papildyti dar viena klaidų rūšimi, t. y. klaidomis įvertinant teises ir įsipareigojimus.

Kaip nurodyta 8-ajame NAS (2000), auditorius turi gauti įrodymų, kad nurodytu laiku turtas ar įsipareigojimai priklauso įmonei. Šie įrodymai standarte įvardijami kaip teisių ir įsipareigojimų tvirtinimai. Toks patikslintas klaidų grupavimas visiškai atitiktų 8-ajame NAS (2000) pateikiamų įrodymų (finansinės atskaitomybės tvirtinimų), kuriuos auditoriui reikia surinkti, klasifikaciją ir palengvintų aptikti klaidų ir apgaulių.

Po šių bendro bruožo faktorių galima pateikti veiksmus, kurie lemia aukštesnę riziką konkretesniais atvejais (Gupta, 2002, p. 208):

1. *Finansiniai straipsniai greičiausiai yra jautrūs netikslumams.* Pvz., tos sąskaitos, kurias sudarant būtina atlikti ankstesnio laikotarpio duomenų pataisymus.
2. *Sandorių, sąskaitų ir kitų elementų kompleksiskumas,* kuris reikalauja ekspertų vertinimo, pvz., meno kūrinio įvertinimas.
3. *Turtas, kuris yra jautrus praradimams ar pasisavinimui.* Pvz., grynieji pinigai ar brangakmeniai turi didesnę riziką būti prarasti.

4. *Kompleksiniai sandoriai*, ypač laikotarpio pabaigoje.

5. *Sandoriai, kurie atliekami koku nors ypatingu būdu*.

Apibendrintai galima teigti, kad įgimta audito rizika priklauso nuo audituojamo objekto ir jo atliekamų veiksmų, kurie daugiau ar mažiau jautrūs klaidoms. Vertinant įgimtą riziką, auditoriui svarbu įvertinti įmonės veiklos pobūdį, organizacijos aplinką ir sąskaitų ypatybes.

2.2.2. Kontrolės rizikos įvertinimas

Kaip jau buvo minėta anksčiau, kontrolės rizika — tai rizika, kad klaidos nebus laiku pastebėtos ar ištaisytos apskaitos ir vidaus kontrolės sistemose. Ši rizika tuo didesnė, kuo blogiau sutvarkyta vidaus kontrolės sistema.

Todėl auditorius turi įvertinti, ar vidaus kontrolės sistema gali apsaugoti nuo klaidų ir padėti laiku jas išaiškinti.

Įmonės vadovybė atsakinga už efektyvią vidaus kontrolės sistemos veiklą. Todėl ji suinteresuota, kad ši sistema būtų tinkama. Norint sukurti efektyvią vidaus kontrolę, reikia išanalizuoti šią kontrolę sudarančius elementus – priemones, kuriomis įmonė siekia savo tikslų.

Dažniausiai literatūroje (Arens, Loebbecke, 1988; Robertson, 1993; Defliese, Jaenicke, O'Reilly, Hirsch, 1997) nagrinėjamas modelis, kuriame išskiriami trys vidaus kontrolės sistemos elementai: kontrolės aplinka, apskaitos sistema ir kontrolės procedūros. Tokia vidaus kontrolės elementų klasifikacija pateikiama ir 1988 metais išleistame 55-ajame JAV audito standarte, 4-ajame Rusijos audito standarte.

Galima daryti prielaidą, kad šis plačiai analizuojamas modelis yra tinkamiausias įrankis auditoriams įvertinti įmonės vidaus kontrolę, nes išskirti elementai parodo kryptis, kuriomis būtina tikrinti įmonės veiklą. Šiuos vidaus kontrolės elementus tikslinga aptarti plačiau.

Kontrolės aplinka – veiksnių, darančių įtaką įmonės vidaus kontrolei, visuma. Įmonės vadovybė privalo išanalizuoti šiuos veiksnius, nes vidaus kontrolės sistema nebus efektyvi, jeigu ją kuriant nebus įvertinta, kokioje aplinkoje ji veiks.

Kontrolės aplinką sudaro vidaus ir išorės veiksniai. Jie skiriasi tuo, kad vidaus veiksniams galima daryti įtaką, o išorės veiksniams – negalima.

Prie kontrolės aplinkos veiksnių paprastai priskiriami tokie (Meigs, Whittington, Pany, 1989; Robertson, 1993; Frazier, Spradling, 1996; Mackevičius, 1999):

- 1) valdymo filosofija ir vadovavimo stilius;
- 2) įmonės organizacinė struktūra;
- 3) personalo politika.

Tiriant valdymo filosofiją ir vadovavimo stilių, būtina įvertinti:

- 1) vadovybės garbingumą, etines savybes;
- 2) vadovų požiūrį į kontrolę;
- 3) vadovų polinkį rizikuoti;
- 4) vadovų naudojamus kontrolės metodus.

Kitas svarbus kontrolės aplinkos elementas – įmonės organizacinė struktūra. Apgaulių tikimybė labai sumažėja, kai kiekvienas darbuotojas tiksliai žinos savo atsakomybę ir pavaldumą.

Tiriant personalo politiką būtina paminėti, kad netgi jei įmonėje yra įdiegta kiekvieną žingsnį kontroliuojanti vidaus kontrolės sistema, dirbant nekompetentingiems ir nesąžiningiems darbuotojams, tokia sistema nebus efektyvi.

Vadinasi, siekiant užkirsti kelią apgaulėms, labai svarbia tampa tinkama priimamų į darbą darbuotojų atranka: priėmus į darbą nesąžiningą žmogų, jokios kontrolės priemonės nepadės išvengti apgaulių. Kitas svarbus personalo politikos elementas – įgaliojimų darbuotojams suteikimas: kai darbuotojui nesuteikta teisė atlikti tam tikrus veiksmus, galimybė jam įvykdyti apgaulę stipriai sumažėja.

Įmonės buhalterinės apskaitos sistema. Buhalterinė apskaita efektyvi, jei:

- 1) nustatomi ir apskaitomi visų ūkinių operacijų duomenys;
- 2) ūkinės operacijos fiksuojamos, nurodant finansinėms ataskaitoms sudaryti reikalingą informaciją;
- 3) ūkinės operacijos įvertinamos piniginiu vienetu;
- 4) fiksuojamos tik atliktos ūkinės operacijos;
- 5) informacija, pateikta finansinėse ataskaitose, yra teisinga.

Norint įgyvendinti šiuos tikslus, būtina įdiegti tam tikrus kontrolės veiksmus apskaitos sistemoje, kurie įgyvendinami apskaitos procedūromis. Apskaitos procedūros – tai procedūros, kurių pagalba siekiama išvengti klaidų ir informacijos iškreipimų buhalterinės apskaitos sistemoje, jas išaiškinti ir ištaisyti. Apskaitos procedūrų naudojimas pagrįstas tuo, kad egzistuoja tipinės kiekvieno ūkinių operacijų tipo apskaitos klaidos.

Norint išvengti klaidų įrašuose, apskaitos sistemai keliami septyni reikalavimai (Sokolov, 1998; Lakis, 1999) (kai kurie autoriai (Arens, Loebbecke, 1988) juos dar vadina konkrečiais vidaus kontrolės sistemos tikslais, kiti – vidaus kontrolės kryptimis (Robertson, 1993) – tai kryptys, kuriomis tikrinamos ūkinių operacijų: pilnumo, buvimo, leidimo ir kt. klaidos.

Palyginus literatūroje pateikiamas apskaitos kontrolės procedūras ir pirmiau aptartas apskaitos klaidas, galima padaryti šias išvadas.

Pirma, siekiant išvengti apskaitos klaidų, literatūroje siūloma tikrinti, ar kiekviena ūkinė operacija patvirtinta įgaliojimus turinčio asmens.

Antra, literatūroje neišskiriamos tokios apskaitos kontrolės procedūrų rūšys: a) teisės ir įsipareigojimai, b) įvertinimas.

Kanapickienės ir kt. (2004) nuomone, tikslinga išskirti šias apskaitos kontrolės procedūras, nes jas atliekant galimos apskaitos klaidos.

Tiriant klaidų ir apgaulės riziką, būtina įvertinti ne tik konkrečias apskaitos kontrolės procedūras, bet ir visą apskaitos sistemą. Kaip nurodo R. Durak (2002), auditorius privalo įvertinti:

- 1) ar įmonėje pasirinkta tinkama apskaitos politika;
- 2) ar įmonėje nėra per daug centralizuota finansinių ataskaitų kontrolė.

Kontrolės procedūros – vadovybės parengtos taisyklės ir normos užkirsti kelią klaidoms ir apgaulėms, jas surasti, ištaisyti ir užtikrinti, kad įmonės tikslai bus pasiekti.

Mokslo darbuose nėra bendros nuomonės apie kontrolės procedūrų skaičių ir suskirstymą. Kanapickienė ir kt. (2004) atliko lietuvių ir užsienio mokslininkų darbų (Arens, Loebbecke, 1988; Robertson, 1993; Defliese, Jeanicke, O'Reilly, Hirsch, 1997; Mackevičius, 1999; Lakis, 1999) analizę ir nustatė, kad kontrolės procedūras tikslinga suskirstyti į kelias kategorijas:

- 1) tinkamas darbuotojų pareigų atskyrimas,
- 2) operacijų sankcionavimas,
- 3) dokumentavimas,
- 4) turto ir įrašų tinkama apsauga,
- 5) veiklos tikrinimas ir įvertinimas.

Nors veiksmingos apskaitos ir vidaus kontrolės sistemos sumažina reikšmingų informacijos iškraipymų, atsirandančių dėl apgaulės ar klaidos, galimybę, tačiau visada lieka tam tikra rizika, kad vidaus kontrolei nepavyks atlikti to, kas numatyta. Be to, kiekviena apskaitos ir vidaus kontrolės sistema tampa neveiksminga susidūrusi su apgaule, atsiradusia dėl darbuotojų šamokslo ar vadovybės iniciatyva. Kai kuri vadovų dalis gali nepaisyti kontrolės, skirtos užkirsti kelią kitų darbuotojų apgaulėi, pavyzdžiui, duodami nurodymus įrašyti ūkinės operacijas neteisingai, nuslėpti jas arba sulaikyti informaciją, susijusią su ūkine operacija.

Nustatant kontrolės rizikos lygį auditoriams siūloma visus veiksnius vertinti dviem aspektais (Gupta, 2002):

1. Pagal vadovybės požiūrį į kontrolę.
2. Pagal vidaus audito tarnybos veiklą.

Kai kurie auditoriaus stebėjimo rezultatai yra ypač svarbūs. Paprastai auditoriaus stebėjimai suteikia patikimesnę informaciją nei apklausos. Pvz. apie darbų pasiskirstymą auditorius gali spręsti atlikdamas stebėjimą arba apklausą.

Tačiau stebėjimas bus atliktas tik tam tikram konkrečiam laikotarpiui, tad auditorius gali nuspręsti šias procedūras išplėsti tam, kad gautų patikimesnius duomenis.

Auditorius, sprenddamas apie kontrolės riziką, gali naudotis ankstesnių auditų informacija. Tačiau juos reikia patvirtinti ir atnaujinti. Juo ilgesnis laikotarpis praėjo nuo pastarojo audito, juo mažiau pritaikoma yra jo informacija.

Auditorius turi įsitikinti, ar tokia pat vidinės kontrolės sistema buvo taikoma per visą nagrinėjama periodą, jei ji stipriai kito, auditorius turi kiekvieną jų nagrinėti atskirai, taikydamas skirtingo pobūdžio, apimties ir trukmės procedūras.

Vidinės kontrolės sistemos objektai yra nustatomi vadovybės, atsižvelgiant į įmonės specifiką: verslo pobūdį, operacijų mastą, profesionalumo lygį ir t.t. Gali būti nustatomi tokie vidinės kontrolės objektai, susiję su apskaita:

1. Sandoriai atliekami su vadovybės leidimu.
2. Visi sandoriai yra tinkamai apiforminami, pagal tai galima nustatyti finansinę padėtį ir apskaitomą turtą.
3. Turtas yra tinkamai saugomas nuo neleistino priėjimo, naudojimo, naikinimo.
4. Turtas yra patikrinamas tinkamais laikotarpiais.

Vidinė kontrolės sistema gali teikti tik tam tikro lygio garantijas, kad vadovybės užsibrėžti reikalavimai tai sistemai yra pasiekti. Taip yra todėl, kad kontrolės sistema turi tam tikrų apribojimų. Šie apribojimai atsiranda dėl tokių priežasčių:

1. Kontrolės ir jos kainos santykis turi būti efektyvus.
2. Didžioji dalis kontrolės yra orientuota į įprastus sandorius, todėl neįprasti sandoriai gali būti kontroliuojami ne taip sėkmingai.
3. Žmogaus klaidos galimybė yra visose kontrolės sistemose.
4. Kontrolės sistema negali visiškai užkirsti kelio sukčiavimams, kai tai daryti nutaria du ar daugiau žmonių.
5. Vadovybės atstovas pats gali nekreipti dėmesio į kontrolės sistemą, jaustis už ją viršesnis.
6. Kontrolė gali atsilikti nuo kintančių aplinkybių.
7. Vadovybė pati gali manipuliuoti sandoriais.

Apskaitos kontrolės sistema gali būti skaidoma į penkias kategorijas:

1. Pareigų segregacija ir rotacija.
2. Sandorių leidimai.
3. Adekvačių įrašų ir dokumentų derinimas.
4. Turto apskaita ir saugojimas.
5. Nepriklausomi patikrinimai.

Šias kategorijas tikslinga apžvelgti plačiau:

Pareigų segregacija ir rotacija. Darbas, susijęs su sandoriais, įtraukia daugiau nei vieną darbuotoją tokiu būdu, kad vieno atliktą darbą nepriklausomai tikrina kitas. Segregacijos principas yra tas, kad ji minimizuoja klaidų ir sukčiavimo galimybes, leidžia jas laiku aptikti. Tipinės funkcijos, kurios yra skirstomos: sandorių leidimai, sandorių vykdymai, fizinis turto tikrinimas, įrašų ir dokumentų derinimas.

Paskirstant darbus, reikia atsižvelgti į sąnaudų ir darbo efektyvumo santykį. Be segregacijos, kartais norima, kad periodiškai vyktų personalo rotacija. Tai teikia tokius privalumus:

1. Sukčiavimai ar klaidos nelieka nepastebėtos ilgą laiką.
2. Asmuo negali išvystyti blogų ketinimų, nes vienoje vietoje nedirba labai ilgai.
3. Kiekvienas darbuotojas dirba prisitaikydamas prie esamos situacijos.
4. Darbas atliekamas kruopščiai, nes po rotacijos jis yra tikrinamas.
5. Nebelieka nepakeičiamumo išpūdžio.
6. Kiekvienas darbas sukonkretinamas ir apibrėžiamas, nes tik taip jis gali būti perimtas kito darbuotojo.

Sandorių leidimai. Įmonės vadovybė suteikia galią tam tikriems tam tikrų lygių asmenims vykdyti atitinkamus sandorius.

Leidimai gali būti bendro pobūdžio – leidžiantys vykdyti visus sandorius – ir specifiniai. Būtina sukurti procedūras, kurios užtikrintų, kad asmenys neviršytų savo įgaliojimų.

Adekvačių įrašų ir dokumentų derinimas. Apskaitos kontrolė turi užtikrinti, kad sandoriai bus užfiksuoti teisingomis sumomis, teisingu laikotarpiu ir bus priskirti teisingai sąskaitai. Tam užtikrinti dažnai pasitelkiama keletas procedūrų. Norint nustatyti, ar sandoris tinkamai užfiksuotas, galima patikrinti įrašą ir įsitikinti, kaip jis buvo atliktas.

Turto apskaita ir saugojimas. Turto apskaita prasideda jį įsigyjant ir baigiasi jo atsisakius. Apskaitytas turtas turi būti nuolat ir periodiškai tikrinamas, lyginamas su realiai turimu turtu. Siekiant užtikrinti turto saugumą, svarbu, kad juo galėtų naudotis tik tas personalas, kuriam tai leidžiama. Tai apima tiek fizinį priėjimą, tiek dokumentų tvarkymą.

Nepriklausomi patikrinimai. Jų metu peržiūrima kaip veikia sistema, nepriklausomi asmenys įsitikina ar sistema funkcionuoja patikimai. Svarbi tokių patikrinimų forma yra vidinis auditas (vidaus kontrolė). Išsiaiškinimo sistema, sutapimo testai ir sistemos vertinimas yra trys pagrindinės sistemos vertinimo pakopos, todėl jos bus apžvelgiamos išsamiau:

Išsiaiškinimo sistema. Pirmojoje pakopoje reikia susipažinti su vidinės kontrolės sistema tam, kad galima būtų suprasti kaip vyksta sandoris ir specifinės kontrolės procedūros. Tai leidžia atrasti patikimas kontrolės vietas, kuriomis bus galima remtis atliekant auditą.

Gali būti naudinga pasekti keletą sandorių kelių – kaip jie apdorojami sistemoje. Taip pat reikia įsitikinti, ar ši kontrolės sistema veikia per visą audituojamą laikotarpį. Jei ji kito, kiekvieną sistemą reikia nagrinėti atskirai.

Auditorius taip pat gali susipažinti su vidine kontrole apklausdamas skirtingų lygių personalą, peržiūrėdamas apyvartos grafikus, pareigybinius aprašymus, organizacinę struktūrą, kuri leidžia pamatyti, kas kam vadovauja ir yra atsakingas. Dažnai tenka remtis tik tiesioginiu stebėjimu ir apklausomis. Auditoriui reikėtų užsirašinėti visas pastabas apie kontrolės sistemą.

Sutapimo testai. Tai auditoriaus atliekama sistemos apžvalga, kurios metu nustatomos konkrečios kontrolės vietos, kuriomis planuojama remtis atliekant auditą. Jos papildomai patikrinamos nustatant sutapimus.

Sutapimų ieškojimas yra patikrinimai, kuriais siekiama nustatyti, ar tos vidinės kontrolės vietos, kuriomis rengiamasi pasitikėti, yra efektyvios. Pvz., auditorius gali siekti sužinoti ar tikrai kiekvienas čekis yra pasirašytas dviejų atsakingų asmenų. Auditorius tikrina kontrolės buvimą, efektyvumą ir trukmę. Rezultatai atspindi šiuos aspektus. Auditorius gali nuspręsti nesiremti tam tikromis vidinės kontrolės vietomis, kurios nėra patikimos ar yra nepakankamai efektyvios ir brangios. Svarbu išbandyti vidaus kontrolę praktikoje, kadangi teorinė sistema realiose situacijose dažnai iškraipoma. Tam, kad atlikti sutapimo procedūras galima atrinkti reprezentatyvius skirtingų sandorių kategorijų pavyzdžius ir juos nuodugniai iširti ypač kreipiant dėmesį į kontrolės aspektus. Taigi auditorius gali atsitiktinai pasirinkti keletą pirkimo sąskaitų ir patikrinti, ar visi su jomis susiję dokumentai yra teisingi. Kiekvienoje pakopoje auditorius galės matyti, ar laikomasi numatytų sandorio įforminimo procedūrų. Jei nėra galimybės pilnai remtis dokumentais, tada svarbesnis vaidmuo tenka verbaliniam bendravimui ir realybės stebėjimui. Tačiau tikslas lieka tas pats – įsitikinti ar atliekami visi numatyti veiksmai. Auditorius turi atlikti visas šias procedūras visoms kontrolės vietoms, kuriomis jis linkęs remtis. Suderinimo procedūros suteikia auditoriui informacijos apie šiuos aspektus:

1. Egzistavimas – kad vidinė kontrolė egzistuoja.
2. Efektyvumas – kurios kontrolės sritys veikia efektyviai.
3. Tęstinumas – ar kontrolės sistema taip veikė visą analizuojamą laiką.

Sistemos vertinimas. Pagal patikrinimų rezultatus galima susidaryti nuomonę kiek galima remtis vidine kontrole. Paprastai auditorius turi būti užtikrintas, kad sukčiavimas ir klaidos bus pastebėtos. Taip pat turi būti įsitikinta, ar kontrolės sistema efektyviai aptinka klaidas ir sukčiavimo atvejus apskaitos sistemoje. Dažnai konkrečiose situacijose tai būna asmeninis sprendimas. Jei auditorius aptinka sistemoje silpnas vietas, jis turi stengtis įvertinti, kokį poveikį jos turi įvairiems sandoriams.

Auditorius turėtų pranešti vadovybei apie aptiktus defektus. Toks pranešimas turi du tikslus. Pirma, jis parodo vadovybei silpnas vietas ir ji gali jas pašalinti. Antra, toks pranešimas apsaugo auditorių nuo netikslumų, tačiau auditorius negali tokiu būdu atsisakyti visos atsakomybės tik todėl, kad jis pranešė apie sistemos silpnąsias vietas.

Auditorius turėtų savo darbo dokumentuose pasižymėti:

1. Įgytą supratimą apie apskaitos ir vidinės kontrolės sistemą.
2. Numatomą kontrolės riziką. Jei rizika yra žemesnė nei aukšta, tai turėtų būti pagrįsta (Gupta, 2002, p. 26).

Galima naudotis įvairiais būdais dokumentuojant informaciją, susijusią su apskaitos ir kontrolės sistemomis – ją pasirenka pats auditorius. Tai gali būti įvairūs pokalbių sutrumpinimai, klausimynai, grafikai ir t.t. Jų forma ir apimtis priklauso nuo aplinkybių.

Aptarus audito rizikos kontrolę vidinio audito kontekste, toliau tikslinga įvertinti dar vieną, ne mažiau svarbų aspektą – audito kokybės kontrolės procedūras. Tai toliau ir atliekama.

2.2.3. Aptikimo rizikos vertinimas

Apgaulės ir klaidų rizika priklauso ne tik nuo įmonės, bet ir auditoriaus savybių. 400-jame TAS (1994) ir 6-ajame NAS (2000) nurodoma, kad aptikimo rizika – tai rizika, kad auditorius, atlikdamas finansinės informacijos patikrinimo testą neaptiks sąskaitų likučiuose ar ūkinių operacijų grupėse egzistuojančių informacijos iškraipymų, kurie gali būti reikšmingi patys savaime arba kartu su iškraipymais kitų sąskaitų likučiuose ar ūkinių operacijų grupėse.

Literatūroje nurodoma, kad aptikimo rizika priklauso nuo auditoriaus:

- 1) kvalifikacijos ir jo teorinio pasirengimo;
- 2) praktinės patirties;
- 3) asmeninių savybių, ypač sąžiningumo, objektyvumo, darbštumo, apdairumo;
- 4) audito testų ir procedūrų, jų atlikimo trukmės ir nuoseklumo, kt.

Taip pat pabrėžiama, kad aptikti klaidų ir apgaulių svarbi dar viena auditoriaus savybė – *profesinis skepticizmas*. Kaip teigiama 1-ajame NAS (2000), auditorius turi planuoti ir atlikti auditą su profesiniu skepticizmu įvertindamas tai, kad gali būti aplinkybių, dėl kurių finansinėje atskaitomybėje gali atsirasti reikšmingų iškraipymų.

Analizuojant aptikimo riziką, susiduriama su problema: auditorius nesugebės pareikšti objektyvios nuomonės apie finansines ataskaitas, jei jis bus priklausomas nuo audituojamos įmonės. Jei auditorius yra priklausomas nuo audituojamos įmonės, padidėja aptikimo rizika.

Auditoriaus nepriklausomumo principą siekiama įgyvendinti įstatymiškai, keliant nepriklausomumo reikalavimus tiek auditoriui, tiek audito įmonėms.

Lietuvos Respublikos audito įstatyme pateikiami auditoriams ir audito įmonėms keliami nepriklausomumo reikalavimai, jų paisant mažėja aptikimo rizikos tikimybė.

Literatūroje pabrėžiama, kad aptikimo riziką lemia ne tik auditoriaus savybės. J. Mackevičius (1999) nurodo, kad aptikimo rizikai turi įtakos šie audito proceso veiksniai:

- 1) tikimybė neatpažinti specifinių situacijų;
- 2) tikimybė remiantis audito duomenimis ir analitine apžvalga padaryti neteisingas išvadas;
- 3) netinkamų procedūrų naudojimas svarbioms specifinėms situacijoms įvertinti;
- 4) tikimybė neatlikti būtino audito darbo dėl laiko stokos ar didelių išlaidų;
- 5) tikimybė nepastebėti klaidos ar apgaulės dėl netinkamo atrankos metodo.

Be to, aptikimo rizika iš dalies priklauso ir nuo galiojančios apskaitos ir vidaus kontrolės būklės. Jeigu ši būklė prasta, yra didelė aptikimo rizikos tikimybė, nes rasti klaidų, esant netvarkingai apskaitai ir kontrolei, sunkiau. Auditorius turi objektyviai įvertinti savo galimybes ir stengtis kuo geriau suprasti realią situaciją, žinoti, kad visų klaidų ir netikslumų neatras, nes apskaitos ir kontrolės sistemos labai sudėtingos, jų terpė palanki klaidoms ir apgaulėi.

Neaptikimo rizika gali kilti dėl neteisingai pasirinktos atrankos imties, neteisingų ar neadekvačių audito procedūrų. Ji yra nepriklausomų detalių testų ir nepriklausomų analitinių procedūrų funkcija:

$$NR = NDT \times NAP. \quad (3)$$

čia: NR – neaptikimo rizika, NDT – tikimybė, kad nepriklausomi detalūs testai atitinka audito poreikius, NAP – tikimybė, kad nepriklausomos analitinės procedūros atitinka audito poreikius.

Taigi, kaip matyti iš formulės, nepriklausomos procedūros yra dviejų tipų: sandorių detalus testas ir svarbių rodiklių ir tendencijų analizė.

Neaptikimo rizikos galima išvengti tinkamai ir išsamiai atliekant **kokybės kontrolės** keliamus reikalavimus.

Kokybės kontrolė remiasi šiais reikalavimais (Lietuvos auditorių rūmai, 2003):

1. *Profesinės etikos reikalavimais.* Audito įmonės personalas privalo laikytis nepriklausomumo, sąžiningumo, objektyvumo, konfidencialumo ir profesionalaus elgesio principų.
2. *Įgūdžiai ir kompetencija.* Audito įmonėje turi dirbti personalas, atitinkantis specialiuosius standartus ir profesinės kompetencijos reikalavimus, kad galėtų stropiai atlikti savo pareigas.

3. *Darbo paskyrimo tvarka.* Audito darbas turi būti paskirtas personalui, kuris turi tinkamą išsimokslinimą ir reikalaujamą patirtį.
4. *Valdymas ir kontrolės sistema.* Visais lygiais turi būti tinkamai vadovaujama darbui, atliekama darbo priežiūra ir peržiūra, siekiant suteikti pakankamą pagrindą tvirtinti, kad atliekamas darbas atitinka kokybės standartus.
5. *Konsultacijos.* Jeigu būtina, galima konsultuotis tik su atitinkamą patirtį turinčiais įmonės darbuotojais ar ekspertais.
6. *Klientų priėmimas ir išlaikymas.* Turi būti atliekamas nuolatinis galimų ir esamų klientų įvertinimas ir peržiūra. Sprendžiant priimti ar išlaikyti klientą, būtina atsižvelgti į įmonės nepriklausomybę ir sugebėjimą patenkinti kliento poreikius bei įvertinti kliento vadovybės sąžiningumą.
7. *Stebėjimas.* Turi būti atliekamas nepertraukiamas kokybės kontrolės tvarkos ir procedūrų pakankamumo ir veiksmingumo stebėjimas.

Atliekant auditą įmonėje iš anksto turi būti išaiškinta auditoriams kokybės kontrolės tvarka ir procedūros, kad būtų pakankamas pagrindas tvirtinti, jog jos suprastos ir bus vykdomos. Tinkamai vadovaujant auditorių darbui, atliekama darbo priežiūra ir peržiūra, taip užtikrinama, kad auditas atliktas pagal visus kokybės standartus.

Vidinės nepriklausomos audito kokybės peržiūros procedūros turėtų apimti (Lietuvos auditorių rūmai, 2003):

- Audito komandos narių nepriklausomumas.
- Reikšmingos nustatytos rizikos ir reakcija į jas.
- Tinkamos konsultacijos dėl sudėtingų dalykų ir nuomonės skirtumas.
- Pakoreguotų ir nepakoreguotų audito metu nustatytų pataisymų reikšmingumas ir audito komandos padarytos išvados.
- Rizikos ir kiti dalykai, kurie turėtų būti komunikuoti vadovybei.
- Atsitiktinai pasirenkami peržiūrai darbo dokumentai, susiję su sudėtingomis sritimis.
- Audito išvados tinkamumas ir atitikimas standartams.

Atlikdamas auditą auditorius turi gauti pakankamai tinkamų audito įrodymų, kad galėtų padaryti išvadas, kurios pagrįstų jo nuomonę.

Audito praktika rodo, kad surinkti arba gauti įrodymų dažnai būna sunku. Todėl auditoriai turėtų gerai išanalizuoti kliento verslą ir, nustatę jo ypatybes, parinkti testus, kurie garantuotų pakankamai patikimų įrodymų.

Auditorius, rinkdamas įrodymus, naudoja testus ir procedūras.

Pirmiausiai apibrėšime šias sąvokas. Procedūros – tai veiksmai, auditoriaus naudojami gauti įrodymų ir padaryti objektyvias išvadas.

Tuo tarpu testai – tai audito procedūros, suklasifikuotos pagal jų naudojimo tikslus. Taigi audito testas nusako procedūros naudojimo tikslą. Audito testą gali sudaryti kelios procedūros, o ta pati audito procedūra gali būti naudojama keliuose audito testuose.

Audito teorijoje ir praktikoje skiriamos dvi testų grupės:

1) kontrolės testai – jie leidžia gauti audito įrodymų apie apskaitos ir vidaus kontrolės sistemų tinkamumą ir veiksmingumą. Kontrolės testai padeda auditoriui nustatyti didesnės rizikos sritis, kurioms tikrinti reikės skirti daugiausia laiko ir pastangų;

2) finansinės informacijos patikrinimo testai – skirti pateikti audito įrodymus apie reikšmingus finansinės atskaitomybės iškraipymus. Atliekami:

- a) ūkinių operacijų testai, kurie susiję su kai kurių ūkinių operacijų tikrinimu;
- b) sąskaitų likučių testai, kurie naudojami Didžiosios knygos sąskaitoms detalizuoti;
- c) analitiniai testai, kurie yra finansinės informacijos tikrinimo testai, nustatantys įmonės veiklos rodiklių dinamiką ir struktūrą, jų kaitos priežastis, veiksnius ir tendencijas.

Naudojant tradicinius audito metodus, atskleisti apgaulę yra sudėtinga. Tikslinga numatyti apgaulėms tirti būtinas specifines procedūras, kurios padėtų atskleisti faktus, patvirtinančius, kad padaryti neteisėti veiksmai. Renkant įrodymus apie galimas apgaulės remiantis 99-uosiu TAS (2004) rekomenduojama naudoti šias procedūras:

- 1) apklausas,
- 2) analitines procedūras,
- 3) kitas procedūras, pavyzdžiui, finansinių ataskaitų peržvalga, auditorių diskusijos.

Šias procedūras aptarsime detaliau.

Siekiant įvertinti įmonės vadovų, vidaus auditorių, kitų įmonės darbuotojų požiūrį į įmonės vidaus kontrolės sistemą ir galimas apgaulės, tikslinga atlikti apklausas. Kalbant su įmonės vadovybė, reikia išsiaiškinti šiuos klausimus:

- 1) priemonės, padedančios mažinti apgaulių riziką;
- 2) ar įmonėje buvo atskleista apgaulės atveju, kokių buvo imtasi priemonių, kad jos daugiau nepasikartotų.

Vidaus auditoriai turėtų suteikti tokią informaciją:

- 1) kaip jie supranta, kas yra apgaulių rizika;
- 2) kokios konkrečios procedūros atliekamos įmonėje, norint atskleisti apgaulės;
- 3) kokios prevencinės priemonės įdiegtos įmonėje;
- 4) kokių veiksmų ėmėsi vadovybė, jai pranešus apie kontrolės trūkumus arba apgaulingus veiksmus įmonėje.

Kiti įmonės darbuotojai gali atskleisti įmonės vidaus kontrolės trūkumus, pavyzdžiui, kokie darbuotojai susiję su sudėtingomis ir neįprastomis operacijomis.

Auditorius turi analizuoti tas veiklos sritis, susiklosčiusias aplinkybes, kai, jo nuomone, labiausiai gali pasireikšti apgaulė. Tiek Vidaus auditorių institutas (IAA), tiek Amerikos profesionalių visuomeninių buhalterijos auditorių institutas (AICPA) nurodo, kad vienas iš būdų atskleisti apgaulę – skirti jos požymius.

Kadangi apgaules dažniausiai įvykdo samdomi darbuotojai arba įmonės vadovybė, tikslinga šias grupes analizuoti atskirai.

Samdomų darbuotojų apgaulę galima įtarti aptikus šiuos požymius:

- 1) apskaitos dokumentuose pateikta nestandartinių duomenų;
- 2) silpna vidaus kontrolė;
- 3) yra nuokrypių nuo standartinių rodiklių;
- 4) išlaidus darbuotojų gyvenimo būdas;
- 5) skundai.

Samdomų darbuotojų pagrindinis apgaulių motyvas – asmeninis pasipelnymas, o vadovybė apgaule siekia finansinėse ataskaitose pateikti geresnius rodiklius, nei jie yra iš tikrųjų. Todėl požymiai, leidžiantys įtarti esant vadovybės apgaulę, bus kitokie.

Prie šių požymių priskiriama:

- 1) įmonės veiklos anomalijos, pavyzdžiui, nepaaiškinami balanso pokyčiai, būtina ataskaitose parodyti didelį pelningumą, neįprasti ar labai pelningi sandoriai metų pabaigoje, apyvartinio kapitalo trūkumas, didelis įsiskolinimas, didesni sąnaudų nei pajamų augimo tempai;
- 2) vadovų asmeninės savybės, rodančios, kad vadovai gali turėti apgaulės motyvų, pavyzdžiui, didelės asmeninės skolos, polinkis žaisti azartinius žaidimus, nesąžiningas ar neetiškas elgesys darbe;
- 3) organizacinės sistemos trūkumai, pavyzdžiui, labai paini organizacinė struktūra, nėra vidaus audito padalinių;
- 4) ypatingi santykiai su partneriais, pavyzdžiui, dažnas auditorių keitimasis, auditoriams trukdoma gauti reikiamus dokumentus, dažnai keičiasi juristai, naudojamos kelių bankų paslaugomis.

Analizuojant įmonės vadovybės apgaules, tikslinga išskirti atskirą apgaulių grupę – apgaulės, susijusios su investicijomis. Požymiai, iš kurių galima numatyti esant apgaulių, susijusių su investicijomis:

- 1) neįprastai dideli dividendai;
- 2) investuotojų spaudimas, siekiant, kad jie kuo greičiau investuotų į įmonę;
- 3) investuotojų paieška, siekiant sumokėti esamas skolas;
- 4) spaudimas visas lėšas investuoti į vieną įmonę;
- 5) negalėjimas pasitraukti iš verslo, trukdžiai susigrąžinti savo investicijas.

Būtina pažymėti, kad palanki aplinka vadovų apgaulėms įvykti – silpna įmonės vidaus kontrolė arba labai paini organizacinė struktūra.

Samdomų darbuotojų apgaulės nėra tokios reikšmingos, kad turėtų įtakos finansinėms ataskaitoms.

Apgaulių požymių reikia ieškoti apskaitos dokumentuose, apskaitos registruose ir analizuoti silpnas vidaus kontrolės sritis. O vadovų apgaulės dažnai įgauna tokį mastą, kad apgaulės požymių apstu tiek apskaitos dokumentuose, ties apskaitos registruose, taip pat jie labai iškreipia finansinių ataskaitų rodiklius.

Toliau aptarsime apgaulės požymius apskaitos dokumentuose, registruose ir finansinėje atskaitomybėje.

Apgaulės požymiai apskaitos dokumentuose:

- 1) dingę kai kurie dokumentai;
- 2) daug sugadintų dokumentų, teikiama daug nuolaidų;
- 3) sutampa užsakovų ir mokėtojų pavardės ir adresai;
- 4) dokumentuose daug taisymų;
- 5) dokumentai pakeisti;
- 6) mokėjimai dubliuoti;
- 7) yra įtartinų įrašų ant dokumentų;
- 8) pateikiamos kopijos vietoj dokumentų originalų.

Norint išanalizuoti apgaulės schemas apskaitos registruose, priminsime apskaitos lygybę:

$Turtas = Nuosavas\ kapitalas + \text{Įsipareigojimai}$.

Apgaule dažniausiai siekiama pasisavinti pinigų arba kitą įmonės turtą (pavyzdžiui, įrenginius), taigi įmonės turtas sumažėja. Siekiant nuslėpti turto sumažėjimą, būtina sumažinti ir įmonės nuosavybę. Čia galimi du būdai.

Pirmas būdas – sumažinti įsipareigojimus.

Tačiau taip slepiamą apgaulę galima greitai atskleisti: sumažinus įsipareigojimus parodoma, kad skola gražinta skolininkui. Tokia manipuliacija bus atskleista, kai skolininkas, negavęs apmokėjimo, primins apie skolą. Antrasis – sumažinti nuosavą kapitalą. Daugumoje nuosavo kapitalo sąskaitų pakeitimus daryti neįmanoma.

Pavyzdžiui, nuosavą kapitalą galima sumažinti parodant dividendų išmokėjimą ar akcinių kapitalo sumažėjimą. Tokia apgaulės greičiausiai bus pastebėta, nes

- 1) tokių operacijų per metus būna nedaug,
- 2) joms turi pritarti akcininkų susirinkimas,
- 3) tokios operacijos griežtai kontroliuojamos.

Pažymėtina, kad įmonės turto sumažėjimą galima nuslėpti tik sumažinus įmonės pelną, t. y. manipuliuojant su pajamomis bei sąnaudomis. Pajamų ir sąnaudų klastotės ypatybė ta, kad pajamos ir sąnaudos dažniausiai analizuojamos ataskaitiniais metais, metų pabaigoje pajamų ir sąnaudų sąskaitos uždaromos ir vėliau kokie nors jų patikrinimai atliekami labai retai.

Tikslinga išskirti apgaulės apskaitos registruose požymius. Tai:

- 1) įrašai apskaitos registruose, neturint apskaitos dokumento;
- 2) įrašai, padaryti asmens, kuris paprastai tokių įrašų nedaro;
- 3) įrašai metų pabaigoje;
- 4) bandomajame balanse nesutampa debeto ir kredito sumos;
- 5) nepaaiškinami prirašymai gautose sąskaitose;
- 6) buhalterinės sąskaitos likutis klaidingai perkeltas į balansą (šis požymis gali rodyti baigtas aferas, pavyzdžiui, jei, pasisavinus turtą, nebuvo galimybės jo nurašyti į sąnaudas, tai, atliekant inventorizaciją, bus aptiktas turto trūkumas);
- 7) yra analitinių ir sintetinių sąskaitų neatitikimų (tokie požymiai dažnai atskleidžiami analizuojant pirkėjų įsiskolinimų ir skolų tiekėjams sąskaitas).

Analizuojant įrašus apskaitos registruose, būtina įvertinti ir šiuos būdus, kuriais siekiama iškreipti finansinių ataskaitų rodiklius:

- 1) apskaitos principų pakeitimas,
- 2) manipuliavimas apskaitiniais įvertinimais,
- 3) sąnaudų kapitalizavimas ar eliminavimas,
- 4) operacijos su susijusiomis šalimis.

Kai atsiranda aplinkybių, rodančių klaidų ar apgaulių galimybę, auditorius turi apsvarstyti jų poveikį finansinei informacijai. Auditorius, įtaręs galimą apgaulę, turėtų surinkti kiek galima daugiau informacijos apie susiklosčiusią situaciją ir atliktas operacijas.

Literatūroje (240-asis TAS, 2004; 11-asis NAS, 2000; 22-asis SAS, 2004; Millichamp, 1996) nurodoma, kad auditorius privalo atlikti papildomas procedūras, tačiau procedūrų atlikimo eiga pateikiama skirtingai. 11-jame NAS (2000) nurodoma, kad tokių modifikuotų ar papildomų procedūrų apimtis priklauso nuo auditoriaus sprendimo, kad galėtų nustatyti:

- 1) apgaulės ar klaidos tipą;
- 2) atsitikimo tikimybę;
- 3) tikimybę, kad tam tikra apgaulė ar klaida turėti reikšmingos įtakos finansinei atskaitomybei.

240-jame TAS (2004) teigiama, kad papildomos ir modifikuotos procedūros turi dar padėti nustatyti:

- 1) kokie darbuotojai susiję su klaida ar apgaule;

- 2) kokia tikimybė, kad taip buvo ir praėjusį ataskaitinį laikotarpį. Vadinasi, pagal standartą reikalaujama surasti apgaulės ar klaidos kaltininkus, taip pat įvertinti, ar šis reiškinys jau gana ilgai trunka ir vidaus kontrolė jo neaptiko.

Išsamiausią veiksmų planą pateikia A. H. Millichamp (1996). Jis nurodo šiuos veiksmus:

- 1) jeigu suma yra nereikšminga, ji toliau neanalizuojama, bet apie tai informuojama vadovybė;
- 2) jeigu suma reikšminga, atliekami papildomi testai;
- 3) jeigu nustatyta reikšmingų finansinės informacijos iškreipimų, būtina apsvarstyti jų poveikį finansinėms ataskaitoms;
- 4) jeigu auditorius negali atlikti išsamesnio tyrimo, apie tai privalo paminėti auditoriaus išvadoje;
- 5) auditorius turi įsitikinti, kad įmonės vadovybė nėra susijusi su atskleistomis apgaulėmis ir klaidomis;
- 6) auditorius turi pranešti įmonės vadovybei apie atskleistas silpnas apskaitos ir vidaus kontrolės grandis.

Dėl audito apribojimų visada egzistuoja rizika, kad reikšmingi nuokrypiai finansinėse ataskaitose nebus atskleisti. Tačiau auditorius, pasitelkęs savo profesines žinias, privalo siekti atskleisti klaidas ir apgaulės, ypač jei yra įtarimų, kad jos egzistuoja ir gali reikšmingai iškreipti finansinių ataskaitų duomenis.

Remiantis tuo, kas buvo išanalizuota šiame skyriuje galima teigti, kad finansinio audito rizikos vertinimas dėl paties audito kompleksškumo yra sudėtingas. Vertinant finansinio audito riziką būtina atsižvelgti į audito specifiką: įvertinti riziką, susijusią su audito išvadomis; riziką, susijusią su audito planavimu; riziką, susijusią su audito procesu.

Taip pat būtina vertinti ir įprastas audito rizikos rūšis: įgimtą, kontrolės bei aptikimo rizikas. Tik atlikus kompleksinę šių rizikų analizę, galima išvengti reikšmingų audito klaidų.

Nustatyta, kad literatūroje nėra pateikta vienareikšmės nuomonės, koks rizikos veiksnių analizės modelis turi būti taikomas atliekant išorės finansinį auditą. Rizikos veiksnių analizės modelis nepateikiamas ir Lietuvos Valstybinio audito reikalavimuose. Todėl kyla poreikis sukurti kompleksinį finansinio audito rizikos veiksnių analizės modelį.

3. FINANSINIO AUDITO RIZIKOS VEIKSNIŲ ANALIZĖS MODELIS

3.1. Finansinio audito rizikos vertinimo modelių apžvalga

Auditorius vertindamas audito riziką gali remtis rizikos vertinimo modeliais. Paprastai yra išskiriami matematiniai audito rizikos vertinimo modeliai (klasikinis rizikos modelis, ABREMA modelis) ir nematematiniai modeliai (V. Beatie, S. Fearley, R. Brandt audito rizikos modelis, rizika paremtas audito modelis, patobulintas audito rizikos vertinimo modelis). Šie modeliai remiasi veiksniais, darančiais įtaką bendrai audito rizikai, bei jų tarpusavio ryšiais. Kiekvienas iš šių modelių turi savo privalumų ir trūkumų, kurie toliau ir aptariami.

Klasikinis audito rizikos vertinimo modelis remiasi svarbiausiais rizikos elementais: įgimta, kontrolės ir neaptikimo rizika, kurie sudaro bendrą audito riziką. Matematiškai modelis gali būti išreikštas tokia formule (Mackevičius, 2001):

$$AR = IR \times CR \times DR, \quad (4)$$

kur AR – audito rizika, IR – įgimta rizika, CR – kontrolės rizika, DR – aptikimo rizika.

Įgimtą riziką sudaro visos klaidos, kurios gali pasitaikyti įmonės finansinėje atskaitomybėje. Dalį šių klaidų aptinka kontrolės sistema, tačiau kai kurios klaidos ir apgaulės apeina kontrolę (pavyzdžiui dėl nesąžiningų darbuotojų), dalis jų patenka į kontrolės sistemas, tačiau nėra aptinkamos, arba aptinkamos, bet neištaisomos (dėl kontrolės sistemos neefektyvumo). Šios klaidos ir apgaulės sudaro kontrolės riziką. Dalį kontrolės nesusektų klaidų aptinka auditorius, o auditoriaus nesusektos klaidos sudaro neaptikimo riziką. Bendra šių rizikų sąveika sudaro audito riziką.

Literatūroje išskiriami tokie modelio privalumai (Kabašinskas, Toliatienė, 1997):

- padeda suprasti audito riziką ir jos komponentus;
- naudingas planuojant auditą;
- naudingas nustatant testų apimtį.

Pagal šį modelį auditorius turi įvertinti modelio komponentus ir juos veikiančias sąlygas. Jis turi suprasti įmonės veiklos šaką, vadovybės kompetenciją, vidaus kontrolės ypatumus ir tik tada nuspręsti, kokių jam reikia įrodymų, kad galėtų pagrįsti savo nuomonę apie finansinę atskaitomybę. Be to, klasikinis modelis padeda įvertinti audito planą priklausomai nuo auditoriaus klasifikacijos bei įvertinti neaptikimo riziką. Keisdamas audito testus, jų laiką ir apimtį jis gali keisti ir neaptikimo riziką. Šis modelis įrodo visų komponentų svarbą audito planavime. Pavyzdžiui, jei nors viena rizikos sudedamoji dalis lygi nuliui (įgimta, kontrolės ar neaptikimo) prilyginsim nuliui, bendra audito rizika taip pat bus nulis.

Klasikinį modelį sunku įgyvendinti praktikoje dėl šių priežasčių:

- neaišku, kaip rizikas apskaičiuoti matematiškai;
- sunku panaudoti įvertinant audito rezultatus;
- neatspindima priklausomybė tarp įgimtos ir kontrolės rizikos;
- ne visos rizikos įeina į klasikinį rizikos vertinimo modelį.

Audito teoretikai bando tobulinti klasikinį rizikos vertinimo modelį, jo komponentus išskaidydami ar pridėdami papildomų kintamųjų. Galima išskirti du praplėstus audito rizikos modelius:

$$AR = IR \times CR \times AP \times TD, \quad (5)$$

$$AR = IR \times CR \times DR \times aR, \quad (6)$$

čia: IR – įgimta rizika, CR – kontrolės rizika, DR – aptikimo rizika; AP – analitinių procedūrų rizika, TD – savarankiškų testų rizika, aR – atrankos rizika.

Šie modeliai panašūs į klasikinį. Pirmuoju atveju aptikimo rizika yra išskaidyta į dvi dalis: analitinių procedūrų ir savarankiškų testų. Šis praplėstas modelis neišsprendžia klasikinio modelio trūkumų, tačiau pateikia išsamesnį supratimą apie audito rizikos komponentus ir jų svarbą audito rizikos vertinimui. Antruoju atveju į modelį įtraukiamas dar vienas veiksnys atrankos rizika. Atrankos rizika – tai rizika, kad auditoriaus padaryta išvada, pagrįsta atrinktais iš visumos pavyzdžiais skirsis, nuo rizikos, kurią jis padarytų ištyręs panašiu būdu visą visumą.

ABREMA modelis (ang. *Activity Based Risk Evaluation Model of Auditing*) sukurtas Australijos mokslininkų, kurie rėmėsi veikla vertindami audito riziką. ABREMA modelis paprastai pateikiamas matematinio modeliu arba lentelės (žr. 2 lentelę) išraiška.

Pirmuoju atveju audito rizika skaičiuojama pagal tokį modelį:

$$AR = RMM \times (1 - Pr_{Da}), \quad (7)$$

kur AR – audito rizika, RMM – reikšmingo informacijos iškraipymo rizika neaudituojoje finansinėje atskaitomybėje, Pr – auditoriaus aptikimo tikimybė, o $(1 - Pr_{Da})$ – rizika, kad informacijos iškraipymas nebus aptiktas auditoriaus.

RMM išskyrus į dvi dalis: 1) RMMi – įgimta reikšmingo informacijos iškraipymo rizika, 2) $(1 - Pr_{De})$ – rizika, kad informacijos iškraipymas nebus aptiktas pačios įmonės, ABREMA modelį galima išreikšti tokia formule:

$$AR = RMMi \times (1 - Pr_{De}) \times (1 - Pr_{Da}). \quad (8)$$

Galima teigti, kad ABREMA modelis iš esmės atitinka klasikinio modelio išraišką, juos sudaro tie patys komponentai – įgimta rizika (RMMi), kontrolės rizika $(1 - Pr_{De})$ ir neaptikimo rizika $(1 - Pr_{Da})$. Taigi šis modelis iš esmės turi tuos pačius privalumus ir trūkumus.

2 lentelė. ABREMA audito rizikos modelis

Auditoriaus veiksmas	Audito etapai				
	Kliento pažinimas	Audito planavimas	Kontrolės tyrimas	Savarankiški testai	Išvados formulavimas
Planavimas	Strateginis planavimas	Taktinis planavimas	Operatyvinis planavimas	Operatyvinis planavimas	Operatyvinis planavimas
Įrodymų rinkimas	Pirminės žinios apie verslą	Išsamios žinios apie verslą	Kontrolės efektyvumo tyrimas	Esminių faktų nepriklausomumas	Galutinės informacijos ir auditorius žinių apie verslą nuoseklumas
Įrodymų įvertinimas	$AR^*_1 \sim AR_1$	$DR^*_2 = AR^*_2 / IR_2 \times CR_2$	$CR_2 \sim CR_3$	$AR^*_4 \sim AR_4$	$AR^*_5 \sim AR_5$
Sprendimo priėmimas	Priimti / atmesti	Audito požiūris	Pasitikėjimas kontrole	Išvados dėl esminių faktų	Audito nuomonė

ABREMA modelio skirtumai nuo klasikinio išryškėja nagrinėjant lentelės pavidalo modelio išraišką (2 lentelė). ABREMA modelis sujungia audito objekto, informacijos iškraipymo ir audito stadijų sąvokas su pažintinio sprendimų priėmimo ir audito rizikos sąvokomis. Modelyje išskiriamos penkios pagrindinės audito stadijos:

Kliento pažinimo stadija – priimamas sprendimas priimti ar atsisakyti galimo kliento auditavimo.

Auditorius įvertina esamą ar galimą ateityje klientą daugiausiai remdamasis pirminėmis žiniomis apie kliento verslą, kadangi auditorius dažniausiai neturi pilnų žinių apie perspektyvaus kliento personalą ar sąskaitų įrašus, kad susidarytų pilną nuomonę. Pirmiausia, auditorius įvertina pasiekiamą audito riziką AR_1 kiekvienam reikšmingam finansinės atskaitomybės pareiškimui, daugiausia remdamasis kliento vadybos kompetencija ir sąžiningumu ir kitokiais veiksniais. Tuomet įvertinamas priimtinas audito rizikos lygis AR^*_1 . Galiausiai auditorius palygina pasiekiamą ir priimtinają audito riziką. Jei bent vienam reikšmingam finansinės atskaitomybės pareiškimui priimtinas rizikos lygis yra nepasiekiamas ($AR_1 > AR^*_1$), tuomet audito atsisakoma, priešingu atveju užsakymas atlikti auditą priimamas.

Audito planavimo stadija – priimamas sprendimas dėl tinkamo audito požiūrio.

Šioje stadijoje remiamasi išsamia informacija apie kliento verslą bei identifikuojama auditorių komandos kompetencija ir galimybės. Auditorius naudoja tokius metodus, kaip analitinės procedūros, klausimų anketos, kliento personalo apklausa, tikrinami kliento veiksmas ir operacijos. Tuomet auditorius nustato įgimtą ir kontrolės riziką kiekvienos reikšmingos sąskaitos likučiu, bei priimtinają neaptikimo rizikos lygį ($DR^*_2 = AR^*_2 / IR_2 \times CR_2$) kiekvienos reikšmingos sąskaitos likučiu.

Suprantama pasiekiamos rizikos laipsnis (AR_2) negali būti didesnis nei priimtinos rizikos lygis (AR^*_2). Šie veiksmai auditoriui leidžia suformuluoti audito požiūrį kiekvienam pareiškimui, tokiu būdu parengiant taktinį audito planą, leidžiantį atlikti efektyvų ir racionalų auditą.

Kontrolės tyrimo stadija – priimamas sprendimas, koks pasitikėjimo informacinių sistemų kontrole lygis yra priimtinas.

Auditorius šiame etape įvertina kontrolės riziką CR_3 rinkdamas įrodymus apie kontrolės sistemos operatyvinių efektyvumą. Surinkta informacija gali tiek patvirtinti, tiek nepatvirtinti auditoriaus atliktą pirminį CR_2 įvertinimą, daugiausia besiremiantį kontrolės struktūros įvertinimu. Jeigu tam tikros sąskaitos likučio kontrolė yra pervertinta ($CR_3 > CR_2$), auditorius privalo keisti audito procedūrų laiką, vietą ir apimtį. Kitu atveju auditorius pasitiki nustatytu kontrolės patikimumu, ir jokie procedūrų keitimai neturi būti atliekami.

Savarankiškų testų stadija – priimamas sprendimas, koks reikšmingo iškraipymo lygis kliento sąskaitų įrašuose.

Auditorius iš naujo įvertina audito riziką AR_4 , remdamasis iš naujo įvertinta įgimta, kontrolės ir neaptikimo rizika (IR_4, CR_4, DR_4). Priimtinos audito rizikos lygis AR^*_4 taip pat yra įvertinamas iš naujo. Jei pasiekiamas audito rizikos lygis yra mažesnis nei priimtinas ($AR_4 < AR^*_4$), auditorius priima sprendimą, kad sąskaitos likutis nėra reikšmingai iškraipytas. Susiklosčius priešingai situacijai auditorius nusprendžia, kad sąskaitos likutis yra reikšmingai iškraipytas.

Nuomonės formulavimo stadija – suformuluojama auditoriaus nuomonė apie finansinės atskaitomybės iškraipymą.

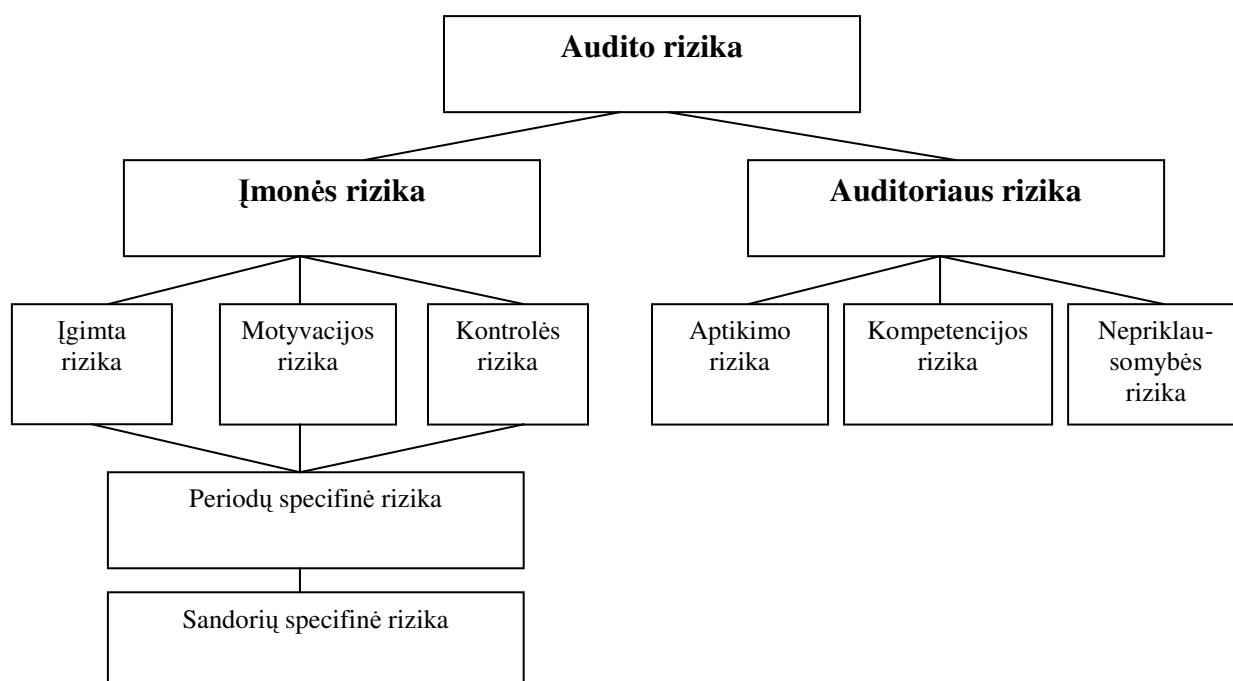
Ši stadija panaši į ketvirtąją. Auditorius, apsvaustęs surinktą informaciją apie sąskaitų likučių iškraipymo reikšmingumą, finansinės atskaitomybės sudarymo klaidas ir finansinės atskaitomybės turinį, dar kartą įvertina pasiekiamą audito riziką AR_5 ir palygina su perskaičiuotu priimtinos audito rizikos lygiu AR^*_5 . Jei pasiekiamas rizikos lygis mažesnis už priimtina ($AR_5 < AR^*_5$), auditorius paskelbia savo nuomonę ir ataskaitą, priešingu atveju auditorius atsisako pareikšti nuomonę.

Taigi galima daryti išvadą, kad ABREMA modelis remiasi klasikinio modelio principais, tačiau rizikos vertinimą išskaido į atskiras audito stadijas nuo susipažinimo su klientu iki nuomonės priėmimo. Taigi šis modelis turi tuos pačius trūkumus kaip ir klasikinis. Be to, teigiama, kad iteratyvinis sprendimų priėmimo procesas sukelia problemų.

Audito teorijoje teigiama, kad auditas yra nesibaigiančio informacijos srauto procesas: surinkus informaciją, nusprendžiama veikti ar neveikti, surinkus papildomos informacijos vėl priimamas sprendimas ir t.t. Tačiau tikrovėje auditoriai paprastai surenka visus įrodymus ir tada juos įvertina. Dar vienas ABREMA trūkumas susijęs su praktiniu audito stadijų pritaikymu. Pagal ABREMA modelį kontrolės tyrimai atliekami prieš atliekant savarankiškus testus, tačiau praktikoje kontrolės efektyvumas tikrinamas ir savarankiški testai atliekami kartu.

V. Beatie, S. Fearley, R. Brandt (2004) audito rizikos modelis. Šio modelio autoriai įtraukia penkias papildomas rizikas (žr. 5 pav.):

- kompetencijos rizika;
- nepriklausomybės rizika;
- motyvacijos rizika;
- kontrolės rizika;
- periodų ir sandorių specifinė rizika.

5 pav. Beatie, Fearley ir Brandt audito rizikos modelis (2004)

Kompetencijos ir nepriklausomybės rizika yra auditoriaus rizika. Pasak modelio autorių auditorius gali būti nekompetentingas, nesilaikyti priimtų audito standartų, jis gali nesugebėti atpažinti audito metu atsiradusių problemų – tai kompetencijos rizika. Be to, auditorius radęs netikslumus ir iškraipymus gali jų neištaisyti ir nepranešti atitinkamos išvados. Audito įmonei gali trūkti nepriklausomybės nuo kliento – tai yra nepriklausomybės rizika.

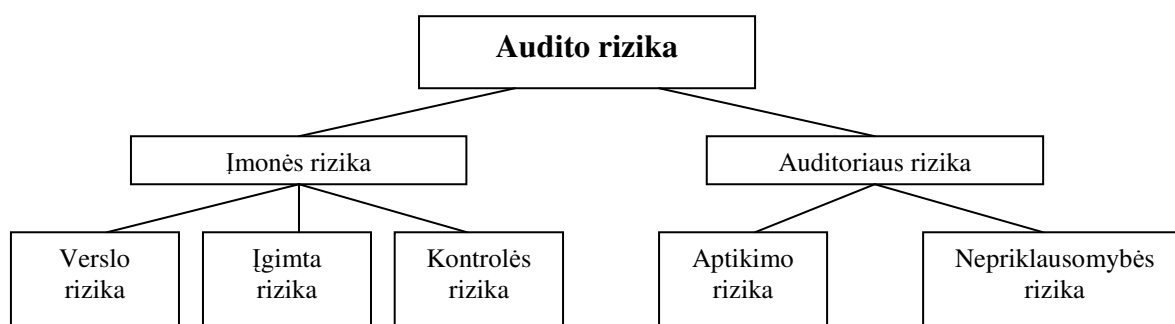
Motyvacijos, specifinių periodų ir specifinių sandorių rizikos yra įmonės rizikos. Teigiama, kad pati įmonė gali bandyti suklaidinti auditorių, pavyzdžiui, kad nebūtų atskleistos tam tikros apgaulės. Tokiu būdu susidaro motyvacijos rizika.

Šio modelio privalumas yra tas, kad modelis pripažįsta audito rizikų visumą. Jis neapsiriboja tik įgimtos, kontrolės ir neaptikimo rizikos įvertinimu, bet įtraukia auditoriaus sprendimus bei vadovybės motyvaciją. Auditorius turi žinoti, kad rizika egzistuoja ne tik dėl jo veiksmų, audito įmonės ypatybių, bet ir nuo audituojamos įmonės. Tačiau Beatie, Fearley ir Brandt (2004) rizikos modelis kritikuojamas dėl to, kad autoriai nepateikia matematinės modelio išraiškos, todėl sunku spręsti apie šių veiksnių įtaką bendrai audito rizikai ir šių veiksnių bendrus ryšius. Motyvacijos ir specifinių periodų ir sandorių rizikos išskyrimas lemia šio modelio sudėtingumą. Motyvacija turi būti nagrinėjama kartu su įgimta rizika ir kontrolės rizika, kadangi jos yra priklausomos viena nuo kitos. Vykdamas neįprastus sandorius ar atliekant operacijas neįprastais periodais, įgimta ir kontrolės rizika padidėja.

Rizika paremtas audito modelis dėmesį sutelkia ne tik audito rizikai, bet ir kliento verslo rizikai, tai yra rizikai, kuri gali daryti įtaką įmonės pelningumui ir išlikimui. Tradicinio audito požiūriu auditoriai priima sprendimus atsižvelgdami į reikšmingumo koncepciją, tačiau įmonės vidinė kontrolė nepakankamai įvertinama. Taip atsitinka dėl to, kad visas dėmesys sutelkiamas į finansinių duomenų tikrinimą siekiant audito efektyvumo. M. Davies siūlo auditą atlikti ne „iš apačios į viršų“, o iš viršaus į apačią“, tai yra pirmiausia identifikuojant tas rizikos vietas, kurios gali sąlygoti finansinę atskaitomybę. T. E. Bayer nuomone, audito metu turi būti atsakyta į tokius klausimus: 1) kaip veikia įmonė – klientas, 2) kokie kliento konkurenciniai pranašumai, trumpalaikiai, ilgalaikiai tikslai, 3) su kokiomis ilgalaikėmis trumpalaikėmis rizikomis klientas susiduria, 4) kaip įmonės vadovybė kreipia dėmesį į veiklos trūkumus, garantuoja finansinės informacijos tikslumą. Rizika paremtas audito modelis identifikuoja įmonės kontrolės trūkumus, o kliento vadovybė yra priversta tuos trūkumus spręsti, šios funkcijos klasikinis audito požiūris neatlieka (Jankūnaitė, Kanapickienė, 2004). Šio modelio privalumai yra šie:

- efektyvumas – kreipiant dėmesį į audito procedūras didelės rizikos sritims, auditorius praleidžia daugiau laiko darydamas išvadas, kurios yra svarbios įmonei ir finansinei atskaitomybei;
- produktyvumas – auditorius sugaišta mažiau laiko žemos rizikos srityse;
- vertė – auditorius gali suteikti daug vertingesnės informacijos verslo operacijoms, pažindamas verslą visuose lygiuose, kuri vertinga bei reikalinga audituojamos įmonės vadovybei.

R. Jankūnaitė ir R. Kanapickienė (2004) siūlo **patobulintą rizikos modelį**. Jis iš esmės atitinka Beattie, Fearley, Brandt audito rizikos modelį, tik vertinami kiek kitokie rizikos veiksniai. Prie įprasto įgimtos ir kontrolės rizikos išskyrimo (įmonės rizikos) pridedama verslo rizika, o prie neaptikimo (auditoriaus) rizikos pridedama nepriklausomybės rizika. Toks rizikos vertinimo modelis pavaizduotas 6-ame paveiksle. Šį modelį siūloma sujungti su ABREMA siūlomo modelio principu. Tokiu atveju audito rizika būtų vertinama skirtingose audito proceso stadijose ir skirtinguose pasireiškimo lygmenyse. Kiekvienoje audito stadijoje ir pasireiškimo lygmenyje auditorius turi vertinti priimtina ir pasiekiamą audito rizikos lygį. Jei auditorius negali pasiekti priimtino rizikos lygio, jis turi atsisakyti audito arba atlikti papildomą procedūrų skaičių.

6 pav. Patobulintas audito rizikos modelis (Jankūnaitė, Kanapickienė, 2004)

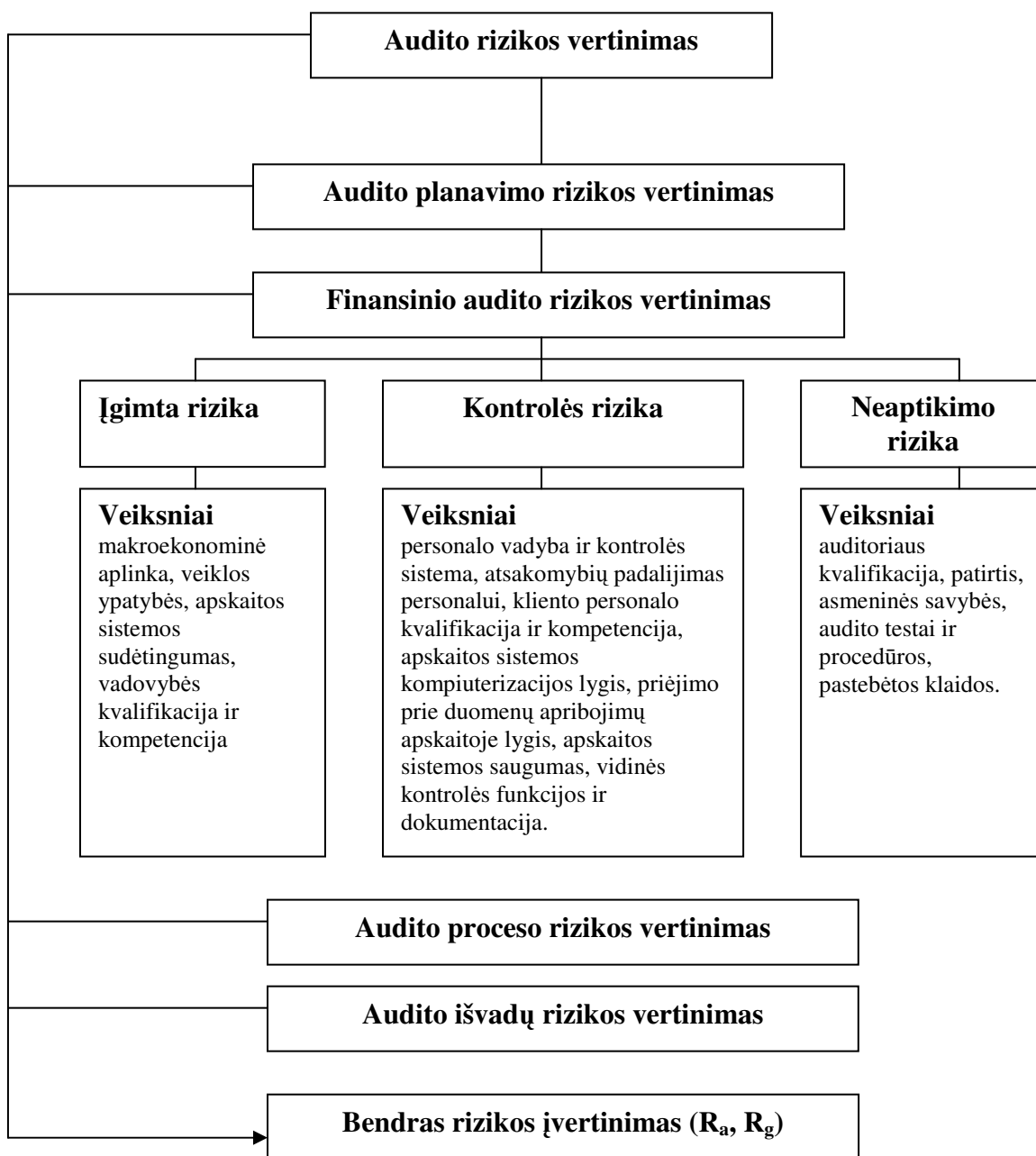
Apibendrintai galima teigti, kad literatūroje ir praktikoje siūlomi finansinio audito rizikos vertinimo modeliai turi savo privalumų ir trūkumų, tačiau universalus modelis nėra pateiktas. Toliau pateikiamas autorės siūlomas finansinio audito rizikos veiksnių vertinimo modelis.

3.2. Siūlomas finansinio audito rizikos veiksnių vertinimo modelis

Remdamasi literatūros ir joje pateiktų modelių analize, autorė siūlo finansinio audito rizikai vertinti taikyti kompleksinį modelį, kuris pateiktas 7-ame pav. Siūlomas modelis padeda įvertinti riziką, susijusią su audito išvadomis; riziką, susijusią su audito planavimu; riziką, susijusią su audito procesu, atsižvelgiant į įprastas audito rizikos rūšis: įgimtą, kontrolės bei aptikimo riziką. Kadangi rizikos vertinimas atliekamas integruotai – atsižvelgiant į įvairius veiksniai, galima teigti, jog jis yra kompleksinis.

Pateiktas modelis suformuluotas anksčiau aptartų rizikos modelių ir rizikos veiksnių analizės sinteze.

Modelyje išskiriamos pagrindinės audito rizikos rūšys procesiniu požiūriu: audito planavimo, finansinio audito (įgimta, kontrolės ir neaptikimo rizikos), audito proceso ir audito išvadų, darant prielaidą, kad anksčiau aptartuose modeliuose išskirtos smulkesnės rizikos rūšys patenka į šias pagrindines kategorijas.

7 pav. Siūlomas finansinio audito rizikos analizės ir vertinimo modelis (sudaryta autorės)

Modelyje taip pat pateikiami pagrindiniai šių kategorijų riziką lemiantys veiksniai, kuriuos turi įvertinti išorinį auditą atliekantys auditoriai. Tolesniam rizikos vertinimui autorė siūlo taikyti S. Puškoriaus (2006, p. 48–49) modifikuotą metodiką, kuri toliau ir aprašoma.

Rizikos lygmuo apskaičiuojamas skirtingai, priklausomai nuo to, ar kiekybinių, ar kokybinių kintamųjų grupei priklauso kintamieji, susiję su konkrečiu sprendimu.

Kai dominantis kintamasis matuojamas intervalų ar santykių skale, t.y. kintamasis yra kiekybinis, iš imties duomenų apskaičiuotas jo vidurkis yra atsitiktinis dydis. Tikimybė, kad tas vidurkis bus tam tikrame intervale ir bus teisinga nulinė hipotezė, t. y. priimtas sprendimas priklauso teigiamų sprendimų aibe, aprašoma taip:

$$Q = P(|\tilde{m} - m| < \varepsilon) \quad (9)$$

čia: Q – pasikliaujamoji tikimybė; $\tilde{m}$ – požymio empirinis vidurkis, apskaičiuotas iš imties duomenų; m – tikrasis, bet tyrėjui nežinomas šio požymio vidurkis; ε – bet kuris pakankamai mažas dydis.

Vietoj pasikliaujamosios tikimybės Q neretai vartojama samprata pasiklovimo lygmuo, arba reikšmingumo lygmuo $\alpha = 1 - Q$. Įvairiose statistinėse lentelėse dažniausiai vartojamas būtent pasikliaujamasis lygmuo α . Jos sudarytos reikšmėms $\alpha = (1 - Q)/2$, nes paklaida yra vienoda į didesnę ir mažesnę reikšmių pusę. Pasikliaujamasis lygmuo α faktiškai reiškia tikimybę, kad nulinė hipotezė bus atmesta, t. y., mūsų atveju, kad pasirinktas sprendimas bus atmestas kaip nepatenkinamas, nors iš tikrųjų jis yra patenkinamas. Vadinasi, pasikliaujamasis lygmuo α gali būti traktuojamas kaip rizika atmesti teisingą sprendimą arba kaip rizikos lygmuo.

Pasikliaujamasis lygmuo α faktiškai yra pirmos rūšies paklaida. Praktine prasme geriau blogą sprendimą pripažinti geru, negu gerą blogu. Tai išplaukia iš žinomo teisininkų teiginio, kad geriau kaltąjį išteisinti, negu nekaltąjį nuteisti. Vadovaujantis šiuo principu, vertinant riziką užtenka atsižvelgti tik į pirmos rūšies paklaidą α .

Rizikos reikšmė α gali būti nustatyta žinomais matematinės statistikos metodais, kurie aprašyti įvairiuose šaltiniuose.

Aprašytoji rizikos reikšmės apskaičiavimo tvarka tinka tik kiekybiniam kintamiesiems. Jeigu kintamieji, nuo kurių priklauso pasirenkamo sprendimo variantas, yra kokybiniai, tai samprotaujama kiek kitaip, nes tų kintamųjų skaitinės charakteristikos neturi prasmės. Šiuo atveju galima įvertinti tik grupės kintamųjų, kurie nusako pasirinktą sprendimo variantą, nepriklausomumą arba homogeniškumą. Tada, naudojantis kitais žinomais metodais, apskaičiuojamas arba pasirenkamas reikšmingumo lygmuo α , kuris gali būti interpretuojamas kaip sprendimo priėmimo rizika.

Kai keletas kiekybinių kintamųjų yra susiję su vienu sprendimo variantu, reikia įvertinti bendrą rizikos reikšmę, kai nustatyta kiekvieno iš minėtų kintamųjų reikšmės.

Tam tikslui paprastai naudojamos tokios formulės (Nagarajan, Vanheukelen, 1997):

- aritmetinis rizikos vidurkis:

$$R_a = \frac{a * M + b * N}{M + N}; \quad (10)$$

- geometrinis rizikos vidurkis:

$$R_g = \sqrt[M+N]{a^M * b^N}; \quad (11)$$

čia: M – rizikos veiksnių skaičius, kurių rizikos lygmuo yra a ; N – rizikos veiksnių skaičius, kurių rizikos lygmuo yra b .

Šias formules tikslinga užrašyti kitaip, kad jose būtų du ar daugiau rizikos veiksniai, kurie nusako kokį nors sprendimo variantą, atsižvelgiant į kiekvieno kintamojo reikšmę (svorio koeficientą) apskaičiuojant integralųjį rizikos lygmenį:

- pasvertasis integralusis aritmetinis rizikos vidurkis:

$$R_a = \sum_{i=1}^n a_i x_i, \sum_{i=1}^n a_i = 1; \quad (12)$$

čia: x_i – kintamojo su indeksu i rizikos lygmuo; a_i – kintamojo su indeksu i svorio koeficientas; n – bendras kintamųjų skaičius, susijęs su nagrinėjamu sprendimo variantu;

- pasvertasis integralusis geometrinis rizikos vidurkis:

$$R_g = \sqrt[n]{\prod_{i=1}^n x_i a_i}. \quad (13)$$

Svorio koeficientai, priskiriami kiekvienam rizikos veiksniai, turi svarbią praktinę reikšmę, tačiau kokias tų kintamųjų svorio koeficiento reikšmes tikslinga pasirinkti, priklauso nuo konkrečios situacijos, kurioje atliekamas finansinis auditas. Nors svorio priskyrimo kintamiesiems procedūra yra ganėtinai subjektyvi, tačiau vien tik šios problemos suvokimas leidžia auditoriams atidžiau išanalizuoti įvairių rizikos veiksnių įtaką nustatant bendrąją riziką.

Kokybinių kintamųjų rizikos lygmenų, nustatytų atskiroms veiksnių grupėms, sujungti į integralųjį negalima, nes tų grupių rizikos lygmenų prasmė kiekvienoje veiksnių grupėje yra skirtinga (Puškorius, 2006, p. 48–49).

Aprašyti teoriniai rizikos vertinimo aspektai gali būti taikomi skirtingai, priklausomai nuo analizuojamo proceso esmės. Tokių procesų aibė, kuriose būtina apskaičiuoti rizikos lygmenį, yra gana didelė.

Remiantis tuo, kas buvo išnagrinėta šiame skyriuje, galima teigti, jog literatūroje yra pateikiami įvairūs finansinio audito rizikos vertinimo modeliai.

Jie turi savų privalumų ir trūkumų. Pagrindiniai nustatyti modelių trūkumai yra sudėtingumas, praktinis nepritaikomumas, matematinio rizikos nustatymo sudėtingumas, integralumo trūkumas.

Išnagrinėjusi rizikos vertinimo modelių privalumus ir trūkumus, autorė pateikia siūlomą finansinio rizikos audito vertinimo modelį.

Siūlomas modelis padeda įvertinti riziką, susijusią su audito išvadomis; riziką, susijusią su audito planavimu; riziką, susijusią su audito procesu, atsižvelgiant į įprastas audito rizikos rūšis: įgimtą, kontrolės bei aptikimo riziką.

Autorė siūlo riziką vertinti etapais, o nustatant jos dydį, riziką vertinti kaip priimto sprendimo racionalumo matą – atsižvelgiant į S. Puškoriaus (2006) pasiūlytą metodiką. Sprendimų rizikos lygmuo apskaičiuojamas skirtingai, priklausomai nuo to, kokiai grupei priklauso kintamieji, susiję su konkrečiu sprendimo variantu – kiekybiniu ar kokybiniu. Pateiktieji būdai ir formulės, kaip apskaičiuoti rizikos lygmenį, gali būti taikomi esant abiejų grupių kintamiesiems, taip pat ir tuo atveju, kai rizikos lygmuo priklauso nuo kelių kintamųjų.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

1. Audito rizika – grėsmė neatskleisti reikšmingai klaidingų duomenų, esančių finansinėse ataskaitose, ko pasekmė yra neteisinga auditoriaus išvada. Auditorius pateikia klaidingą išvadą, kuomet ji teigiama, tačiau finansinėse ataskaitose neaptinkamos reikšmingos finansinės klaidos, arba, kai auditoriaus išvada neigiama, tačiau finansinėse ataskaitose reikšmingų finansinių klaidų nėra.
2. Audito rizika yra kompleksinis reiškinys, todėl ji paprastai skaidoma į atskiras rūšis ir elementus. Tačiau visos rizikos rūšys tarpusavyje yra susijusios, taigi, remdamasis matematinio modeliu, auditorius gali įvertinti bendrąją rizikos lygmenį. Kuo didesnis rizikos lygmuo, tuo kruopščiau turi būti audituojama.
3. Audito rizika yra sukeliama daugelio veiksnių, kurie pagal požymius gali būti įvairiai grupuojami. Veiksniai, turintys įtakos audito rizikai, skirstomi į rizikos rūšis, ir į veiksnius, kurie priklauso arba nepriklauso nuo auditoriaus. Informacijos vartotojo požiūriu abiejų rūšių klaidos reikšmingos, tačiau auditoriaus etikos ir profesionalumo požiūriu ypač svarbios yra auditoriaus klaidos.
4. Audito rizikos vertinimas yra svarbus visame audito procese, pradedant audito planu ir baigiant auditoriaus išvada. Atliekant auditą įmonėje auditoriams iš anksto turi būti išaiškinta kokybės kontrolės tvarka ir procedūros.
5. Įgimtoji ir kontrolės rizikos egzistuoja nepriklausomai nuo auditoriaus. Todėl auditorius gali nustatyti jų laipsnį, bet negali jų pakeisti. Tuo tarpu neaptikimo rizika priklauso nuo auditoriaus ir tai įvertindamas auditorius savo veikloje turi remtis audito kokybės standartais.
6. Dėl audito apribojimų visada egzistuoja rizika, kad reikšmingi nuokrypiai finansinėse ataskaitose nebus atskleisti. Tačiau auditorius, pasitelkęs savo profesines žinias, privalo siekti atskleisti klaidas ir apgaulės, ypač jei yra įtarimų, kad jos egzistuoja ir gali reikšmingai iškreipti finansinių ataskaitų duomenis.
7. Finansinio audito rizikos vertinimas dėl paties audito kompleksiskumo yra sudėtingas. Vertinant finansinio audito riziką, būtina atsižvelgti į audito specifiką: įvertinti riziką, susijusią su audito išvadomis; riziką, susijusią su audito planavimu; riziką, susijusią su audito procesu. Taip pat būtina vertinti ir įprastas audito rizikos rūšis: įgimtą, kontrolės bei aptikimo rizikas. Tik atlikus kompleksinę šių rizikų analizę, galima išvengti reikšmingų audito klaidų.

8. Nustatyta, literatūroje nėra pateikta vienareikšmės nuomonės, koks rizikos veiksnių analizės modelis turi būti taikomas atliekant išorės finansinį auditą. Rizikos veiksnių analizės modelis nepateikiamas ir Lietuvos Valstybinio audito reikalavimuose.
9. Literatūroje yra pateikiami įvairūs finansinio audito rizikos vertinimo modeliai. Jie turi savų privalumų ir trūkumų. Pagrindiniai nustatyti modelių trūkumai yra sudėtingumas, praktinis nepritaikomumas, matematinio rizikos nustatymo sudėtingumas, integralumo trūkumas.
10. Išnagrinėjusi rizikos vertinimo modelių privalumus ir trūkumus, autorė pateikia siūlomą finansinio rizikos audito vertinimo modelį. Siūlomas modelis padeda įvertinti riziką, susijusią su audito išvadomis; riziką, susijusią su audito planavimu; riziką, susijusią su audito procesu, atsižvelgiant į įprastas audito rizikos rūšis: įgimtą, kontrolės bei aptikimo riziką.
11. Autorė siūlo riziką vertinti etapais, o nustatant jos dydį, riziką vertinti kaip priimto sprendimo racionalumo matą – atsižvelgiant į S. Puškoriaus (2006) pasiūlytą metodiką. Sprendimų rizikos lygmuo apskaičiuojamas skirtingai, priklausomai nuo to, kokiai grupei priklauso kintamieji, susiję su konkrečiu sprendimo variantu – kiekybiniu ar kokybiniu. Pateiktieji būdai ir formulės, kaip apskaičiuoti rizikos lygmenį, gali būti taikomi esant abiejų grupių kintamiesiems, taip pat ir tuo atveju, kai rizikos lygmuo priklauso nuo kelių kintamųjų.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. ABREMA – Activity Based Risk Evaluation Model of Auditing// <http://www.abrema.net/>; prisijungimo laikas 2009-10-15.
2. Arens A.A., Leobbecke J.K. Auditing: an integrated approach. – Fourth Edition. – Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1988.
3. Atestuoto auditoriaus darbo vadovas 2003 metai: audito standartai ir naujų dokumentų projektai. 6 NAS. Rizikos įvertinimas ir vidaus kontrolė. Lietuvos auditorių rūmai, 2003.
4. Atestuoto auditoriaus darbo vadovas 2003 metai: audito standartai ir naujų dokumentų projektai. Lietuvos auditorių rūmai, 2003, p. 45.
5. Atestuoto auditoriaus darbo vadovas 2003 metai: audito standartai ir naujų dokumentų projektai. Lietuvos auditorių rūmai, 2003.
6. Audit 21. National Audit Office, 2003, p. 8.
7. Audito įrodymų pakankamumo ir tinkamumo įvertinimas, atliekant auditorių darbo kontrolės patikrinimus. Lietuvos Auditorių rūmai. Auditorių kvalifikacijos kėlimo kursai. - Vilnius, 2004.
8. Beattie V., Fearnley, S., Brandt, R. A grounded theory model of auditor-client negotiations// International Journal of Auditing, 2004, 8 (1). P. 1-19. ISSN 1099-1123.
9. Boritz, J.E. Risk Assessment Do's and Don'ts. – Canada: University of Waterloo, 1993.
10. Daujotaitė, D. Finansinis auditas. Vilniaus vadybos aukštoji mokykla, 2006.
11. Durak R. Audit risk alert // Journal of Accountancy, 2002, vol. 3. P. 110-128.
12. Etikos kodeksas ir Audito Standartai// <http://www.intosai.org.>; prisijungimo laikas 2009-10-15.
13. Frazier D. R., Spradling L. S. The new SAS No. 78 // CPA Journal. 1996, vol. 66, issue 5. P. 35-39.
14. Gray I., Manson S. The Audit Process.Principles, practice and cases.4th Editon. London, 2008.
15. Gupta K. Contemporary auditing. – Fifth Edition. – New Delhi: Tata McGraw Hill publishing, 2002.
16. Handbook in Performance Auditing: Theory and Practice. Second Edition. Stockholm, Sweden, 1999.
17. Hunt J., Carey A. Audit CommitteesL Effective Against Risk or Just Overloaded?// Balance Sheet, 9, 4 2001, p. 37-39. McB University Press.

18. Implementation Guidelines for Performance Auditing Standards. Draft. Standards and Guidelines for Performance Auditing based on INTOSAI's Auditing Standards and Practical Experience. The Swedish National Audit Office, 2001.
19. INTOSAI audito standartų taikymo Europoje gairės//<http://www.eca.eu.int.-;> prisijungimo laikas 2008-10-15.
20. Įstaigų finansinio audito vadovas. Priedas. Valstybės kontrolė, 2002.
21. Jankūnaitė R.; Kanapickienė R. Audito rizikos modelių naudojimo galimybės praktinėje veikloje. Iš Transformacijos Rytų ir Centrinėje Europoje : mokslo darbai. - Klaipėda : Klaipėdos universiteto leidykla, 2004. – P. 88-97. - ISBN 9955-585-87-0.
22. Kabašinskas J.; Toliatienė I. Auditas. - Vilnius : Amžius, 1997. – 381 p. - ISBN 9986-430-24-0: 50.00.
23. Kanapickienė R., Gipienė G., Jefimovas V. Apgaulių ir rizikos vertinimas audito metu//Ekonomika, 2004, Nr. 67 (2). P. 1-13.
24. Konrath L.F. Auditing concepts and applications: a risk – analysis approach. – Second Edition – St. Paul: West Publishing, 1993.
25. Kundrotas V. Tarptautinės aukščiausiųjų kontrolės institucijų organizacijos (INTOSAI) audito standartai: komentaras lietuviškam tekstui. Vilnius: Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė, 1998.
26. Lakis V. Finansinės atskaitomybės audito tikslo, procedūrų, išvadų ir ataskaitų apimčių santykis// Informacijos mokslai, 2006, Nr. 37. P. 64–72.
27. Lakis V. Melagingos informacijos apie įmonę keliamo grėsmė ir jos prevencija// Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos, 2008, Nr. 4(13). P. 261–271.
28. Mackevičius J. Auditas: teorija, praktika, perspektyvos. – V.: Spauda, 1999.
29. Mackevičius J. Vidaus kontrolės sistema. Klaidų ir apgaulių auditas. Paskaitos konspektas. Finansų ministerijos mokymo centras, 2003.
30. 11-asis nacionalinis audito standartas. Apgaulė ir klaida// Patvirtintas 2000 m. birželio 16 d.// <http://www.lar.lt> ; prisijungimo laikas 2008-11-12.
31. Malthews D. A History of auditing. The changing audit process in Britain from the nineteenth century to the present day. 2006. Reontledge, New York.
32. Meigs W. B., Whittington O. R., Pany K., Meigs R. F. Principles of auditing, 9th edition. Boston: Irwin, 1989.
33. Meigs W.B., Whittington O.R., Pany K.J. and others. Principles of Auditing. – Eight Edition. – Illinois: Irwin R.D., 1988.

34. Nagarajan N., and Vanheukelen, M. Evaluating EU Expenditure Programmes: a Guide. Ex post and Intermediate Evaluation. Directorate-General XIX – Budgets. European Commission, 1997.
35. NAS 11. Apgaulė ir klaida. Lietuvos auditorių rūmai, 2003.
36. NAS 6. Rizikos įvertinimas ir vidaus kontrolė. Patvirtintas 2000 m. birželio 16 d.// <http://www.lar.lt> ; prisijungimo laikas 2008-11-12.
37. O'Reilly V.M., McDonnell J.P., Winograd B.N. and others. Montgomery's auditing. – Twelfth Edition. – New York: John Wiley & Sons, 1998.
38. Puškorius S. Veiklos audito lyginamoji analizė: teorijų apžvalga// Viešoji politika ir administravimas, 2003, Nr. 4, p. 42-53.
39. Puškorius S. Sprendimų pasekmių rizikos lygmens įvertinimas// Viešoji politika ir administravimas, 2006, Nr. 16, p. 46-52.
40. Puškorius S. Veiklos auditas. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2004.
41. Tarptautiniai audito standartai. – Vilnius: Lietuvos auditorių rūmai, 2005.
42. Translation of Guidelines on Performance Audit Risk Analyses Issued in Finnish 29 May 2007. 22 p.
43. Valstybinio audito reikalavimai. Valstybės kontrolieriaus 2002 m. vasario 21 d. įsakymas Nr. V-26 (2004 ir 2006 m. papildymai).

SANTRAUKA

Baigiamajame magistro darbe nagrinėjami teoriniai rizikos veiksnių analizės aspektai atliekant išorės finansinį auditą.

Pagrindinis darbo tikslas – atlikti išorės finansinio audito rizikos veiksnių analizę ir sukurti rizikos veiksnių analizės modelį.

Siekiant darbo tikslo, suformuluoti šie uždaviniai:

- Išnagrinėti audito rizikos sampratą ir nustatyti pagrindinius audito rizikai įtaką darančius veiksnius ir jų atsiradimo priežastis.
- Išnagrinėti finansinio audito rizikos veiksnių vertinimo būdus ir modelius.
- Pasiūlyti finansinio audito rizikos veiksnių vertinimo modelį.

Iškelta hipotezė – neturint finansinio audito rizikos vertinimo modelio, didėja grėsmė pateikti klaidingas finansinio audito išvadas ir priimti klaidingus sprendimus.

Darbą sudaro trys pagrindiniai skyriai, suskirstyti į poskyrius.

Pirmajame skyriuje nagrinėjama finansinio audito rizikos samprata, išskiriamos pagrindinės rizikos rūšys ir aptariami pagrindiniai audito rizikos veiksniai.

Antrajame skyriuje nagrinėjama audito rizikos veiksnių analizės ir vertinimo problematika. Čia aptariamas audito rizikos vertinimo procesas, rizikos įvertinimo būdai pagal atskirus elementus bei rizikos vertinimo metodikos.

Trečiajame skyriuje pateikiamas autorės sukurtas siūlomas išorės finansinio audito rizikos veiksnių analizės modelis. Siūlomas modelis padeda įvertinti riziką, susijusią su audito išvadomis; riziką, susijusią su audito planavimu; riziką, susijusią su audito procesu, atsižvelgiant į įprastas audito rizikos rūšis: įgimtą, kontrolės bei aptikimo riziką.

Autorė siūlo riziką vertinti etapais, o nustatant jos dydį, riziką vertinti kaip priimto sprendimo racionalumo matą – atsižvelgiant į S. Puškoriaus (2006) pasiūlytą metodiką.

Reikšminiai žodžiai: rizikos veiksniai, išorės finansinis auditas, vertinimo modelis.

SUMMARY

In master thesis the theoretical aspects of risk factors analysis in external financial auditing are analyzed.

The main purpose of work is to analyze the risk factors in external finance audit and to develop risk factors analysis model.

In order to achieve the main purpose certain tasks were established:

- To analyze the definition of audit risk and to determine the main audit risk influencing factors as well as their reasons.
- To analyze financial audit risk evaluation methods and models.
- To develop and propose the model of financial audit risk factors analysis.

Hypothesis – if there is no financial audit risk evaluation model the threat that the conclusions of the audit will be wrong increases as well as the possibility to make wrong decisions exists.

Work consists of three chapters divided into subchapters.

In the first chapter the definition of audit risk analyzed, risk classification is given, main audit risk factors discussed.

In the second chapter the problematic of audit risk actors analysis and evaluation discussed. Audit risk process, risk evaluation methods basing on separate components as well as risk evaluation methodologies analyzed.

In the third chapter the model of financial audit risk assessment developed by author is presented. The proposed model helps to evaluate the risk connected to audit conclusions; risk caused by audit planning; risk caused by audit process in dependence on particular instinctive, control and detection risks.

Author proposes to evaluate the risk in several stages and to count the risk as the solution rationality criterion, basing on the methodology proposed by S. Puškorius (2006).

Key words: risk factors, external financial audit, evaluation model.